ئادابی کۆمەڵایەتی

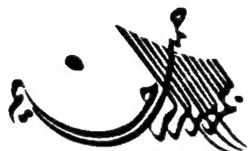
لە قورئان و سوننەتدا

ئامادەکردنی
نەوا محمد سعید

2009

ئادابی کۆمەڵایەتی

لە

قورئان و سوننەدا

ئادابی کۆمەڵایەتی
لە
قورئان و سوننەتدا

ئامادەکردنی

نەوا محمد سعید

بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن

١٤٣٠- ٢٠٠٩

ناوی نامیلکە: ئادابی کۆمەڵایەتی لە قورئان و سوننەتدا

ناوی نوسەر: نەوا محمد سعید

چاپ و بڵاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو راگەیاندن/ هەولێر

خەت: نەوزاد کۆیی

بەرگ: ئەمین مخلص

دیزاینی ناوەوە: عزالدین محمد

نۆرە و ساڵی چاپ: ٢٠٠٩ز- سێیەم ١٤٣٠ك

تیراژ: ٢٠٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی سپاردنی (٧٨٤) ساڵی ٢٠٠٥ی دراوەتێ

بۆ بڵاوکردنەوە و راگەیاندن

هەولێر- شەقامی دادگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس

ت: ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٣٠٩٠٨- ٢٥١٨١٣٨

مۆبایل: ٠٧٥٠ ٤٦٠ ٥١ ٢٢ - ٠٧٧٠ ١٣٨ ٧٢ ٩١

tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

www.al-tafseer.com

پێشەکی:

الحمدلله الصلاة والسلام على رسول الله محمد صلى الله عليه وعلى آله وصحبه وسلم.

لە نێوان هەردوو کەس، دوو هاورێ، دوو کۆمەڵ وا دەخوازێ جۆرە مامەڵەیەك و هەڵسوکەوتێك هەبێ، تا ڕەوڕەوەی کاریان بە شێوەیەکی سانا بڕوات بەڕێوە. دیارە چۆنیەتی مامەڵەو ڕەفتار لەگەڵ یەکتری تەنها خوای دەروونناس دەیزانێ، چ مەنهەج و یاسایەك دابنێ، کە جوانکاری تیا بێ و مەردومەکان لێك زویر نەبن و ڕێزی یەکتری بگرن، لەبەر ئەوە بەندە بە ئەرکی سەرشانی خۆی زانی، کە هەڵسێ بە ئامادەکردن و هەڵبژاردنی ئادابی سەرەکی کۆمەڵایەتی ئیسلامی بە پێی قورئان و سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، بۆ ئەوەی ئەم ئاداب و ڕەفتارە جوان و ڕازاوانەی ئیسلام بەرجەستەی خەڵك بکرێ و زیندوو بکرێتەوە، چونکە لەم ڕۆژگارەی ئێستادا زۆر لە

مسوڵمانان ئەم ئادابە ئیسلامیانەیان فەرامۆش کردووەو لەژیانی رۆژانە پیادەی ناکەن، کە شێوازی شارستانیەت پیشان دەدات.

لە خوای بەخشندە دەخوازم ئەم بەرهەمە بچوکەم بۆبکاتە (صدقة جارية)و لە گوناهە زۆرەکانم خۆش ببێ‌و نیەت پاکی‌و خواویستیم پێ ببەخشێ، وام لێبکات کاری خێروچاکە ئەنجام بدەم‌و، مەبەستم تەنها ئەوبێت.

نەوال محمد سعید
٢١/شوال/١٤٢٦ك
٢٠٠٥/١١/٢٣ز

ئادابی ئیسلامی لە کۆمەڵگا

شێوازی هەڵسوکەوت و ڕەفتار لە نێو کۆمەڵگادا، پێناسەو ماهیەت و ناوەڕۆکی گشت ڕێبازو بەرنامەو فیکرە یەك بەدەردەخات. ئیسلامیش کە تاکە بەرنامەی داڕێژراوو بێوێنەی پەروەردگارە، خاوەنی چەند ئاداب و ڕەفتارو خوورەوشتێکی شارستانیەتە، کە لە هیچ بەرنامەی تر بەرجەستە ناکرێ.

ئەم ئاداب و ڕەفتارە کۆمەڵایەتیە ئیسلامیانەش، کە لە خوارەوە دەیان هێنینە سەر سفرەی باس، پێویستە مسوڵمانان بە گشتی و بێ درێغی و کەم وکورتی لەنێو خۆیان و کۆمەڵدا پیادەی بکەن و، بیسەلمێنن کە تەنها ئیسلامە تاکە بەرنامەی نوێ خوازو شارستانیەت، بەرنامەیەك نیە خۆی دوورە پەرێز کات لە کۆمەڵگاو گۆشە نیگاو وشك بێتە بەرچاو.

ئەم ئاداب‌و ئاکارو ڕەوشتانەی باس دەکرێن، بەرنامەی کاری ڕۆژانەی مسوڵمانە، کە دەبێ‌و پێویستە پێوەی پابەند بێت‌و ئیسلامێکی جوان پیشان بدات، کە خەڵك چاوی لێ‌بکەن.

جا مسوڵمان، هەموو قورئانی لەبەربێت، یا (صحيح البخاري ومسلم)ی لەبەربێت، بەڵام لەگەڵ خەڵکی وتە ناخۆش‌و قسە ڕەق بوو، هەست بریندارکەر بوو، ئازاری دڵی خەڵکی دەداو...هتد، ئەوا ئەم قورئان لەبەرکردن‌و فەرمودە لەبەرکردن هیچ سوودی نیە، چونکە قورئان‌و سوننەت بۆ پیادەکردن هاتوون؛ نەك بۆ خۆهەڵکێشان‌و تەنها خوێندنەوە.

دیاریشە، کە ئیسلام بە جیهان بڵاوبۆوە، بەهۆی ئاکارو ڕەفتار جوانی بازرگانە مسوڵمانەکان بوو، ئەگینا خەڵك نەهاتن دیراسەی ئیسلام بکەن، ئنجا مسوڵمان بن.

ئیسلام وتەو کردارە، ڕەوشت‌و ڕەفتاری جوانە، ڕەچاوکەری هەستەکانە، مافدەری مافانە، کەواتە

مسوڵمانیش دەبێ ڕەنگدانەوەی ئەم ئیسلامە بێت‌و ئادابەکانی جێبەجێ بکات، وەك لە خوارەوە باس دەکرێن:

١- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ خوادا.

٢- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ.

٣- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ دایك‌و باوکی.

٤- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەگەڵ خزم‌و نزیکانی.

٥- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە میوانداری.

٦- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە بەکارهێنانی تەلەفۆن‌و موبایل دا.

٧- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەکاتی نان خواردندا.

٨- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی خواردنەوەدا.

٩- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی سڵاوکردندا.

١٠- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی مۆڵەت وەرگرتندا.

١١- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کۆڕو مەجلیسدا.

١٢- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی قسەکردندا.

١٣- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە گاڵتەو سوعبەتدا.

١٤- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی پیرۆزباییدا.

١٥- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی سەردانی نەخۆشدا.

١٦- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لە کاتی پرسەو تەعزیەدا.

١٧- ئەدەب‌و ئاکاری مسوڵمان لەکاتی پژمین‌و باوەشکدان.

ئـەدەب و ئاکاری مسـوڵمان لەگەڵ خـوادا

دیارە گەر چاکە لەگەڵ یەکێك کرا، ئـەوا ڕێـزو ئـەدەب بەرامبەر بـە چـاکەکارەکە دەنـوێنرێ، پێویستیـشە ڕێـزو ئەدەبی بەرانبەر بنوێندرێ.

لە هەموو کەسیش شایستەترو پێویست‌تر، ڕێزو ئەدەبی بەرانبـەر بنوێنـدرێ؛ خـوای بەخـشندەیە، کـە چـاکەو بەخششەکانی نایەتـە ژمـاردن ﴿وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨﴾ النحل ....ئەگـەر هەرچی چاکەی خودایە بژمێرن، لە ژماردن دوایی نایە﴾.

ئەدەب‌و ئاکاری بەرزنواندن بەرانبەر بە خوای بەخشش کار بەم شێوەیە:

١- بەندایەتی کردنی‌و پەرستنی:

ئەمـەش بـەوە دێتـەدی، کـە بـە تـەواوی ملکەچـی فەرمانەکانی بیت‌و بـە گـەورەی دابنـێی لـە هـەموو کارێکدا.

دیـاره پەرسـتنیش تـەنها لـە نوێـژو ڕۆژووو حـەج‌و زەکات کورت هەڵنەهاتووە، بـەڵکو مانـا فراوانەکـەی پەرستن ئەوەیە، کـە مرۆڤـی مـسوڵمان هـەر کارێـك ئەنجام دەدات، لە کاری ڕۆژانەی لەگەڵ ماڵ‌و منـداڵی، لەگەڵ هاوڕێکانی، لـە کـڕین‌و فرۆشـتنی‌و، لـە کـاری فەرمانبـەریی‌و مامۆسـتایەتی، مەبەسـتی پـێ ڕەزامەندی خوا بێـت‌و بـە پێـی بەرنامـەو مەنهـەجی شەریعەتی خوا بێت.

جا کە پەرستن (العبادة) ئەم مانا فراوان‌و گشتگیریەی هەبێت، ئەوا خـوای بەخـشندە کردویەتیـە مەبەسـتی بەدیهێنان‌و هێنانەبون، وەك دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ۝٥٦﴾ الـذاريات ...مـن هـەر بۆیە جندۆکەو مرۆم دروست کرد، تابـمپەرستن﴾.

شەرع ناسانیش ئەم فیکرەیان بـەم گوتەیـە گـوزارش کـردووە، کـە دەڵـێن: (النيـة الـصالحة تقلـب العـادة عـبادة.... نیەت پاکی‌و باشی، عادەت‌و خوو نەریت بۆ پەرسـتن وەردەچـەرخێنێ، کەواتـە نـان خواردنمـان بـە

مەبەستی بەهێزبون بۆ جێبەجێکردن و پیادەکردنی فەرمانەکانی خوا، عیبادەتە، خوێندن و فێرخوازی بە مەبەستی خزمەتکردن بە مسوڵمانان، عیبادەتە، جیهادو خۆبەختکردن لە پێناوی بەرزکردنەوەی دینی خوا، عیبادەتە، لابردنی شتێك لە ڕێگا، کە ئازار بە مسوڵمانان بگەیەنێ، عیبادەتە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((**إنّما الأعمالُ بالنيّات، وإنّما لكلّ إمرئٍ ما نوى، فمن كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى ما هاجر الى الله ورسوله، ومن كانت هجرته الى دنيا يصبها، أو إمرأة ينكحها فهجرته الى ما هاجر إليه**... بەڕاستی ئەنجامدانی کردەوەکان بە پێی نیەتەکانە، هەرکەسو بە پێی نیەتی خۆیەتی، هەرکەسێ کۆچکردنی بۆ خواو پێغەمبەرەکەی بێت، ئەوا کۆچەکەی بۆ خواو پێغەمبەرە، هەرکەسێکیش کۆچەکەی بەمەبەستی دەستکەوتنی دنیا بێت، یان بۆ ئەوەی ژنێك مارە بکات، ئەوا کۆچەکەی بۆ ئەو مەبەستەیە، کە کۆچی بۆ کردووە)). متفق عليه.

٢- تاعـــەت و گوێڕایەڵی:

گوێڕایەڵی خوا بەجێبەجێ‌کردنی فەرمانەکانیو یاسا بەپیرۆزەکانی دێتـەدی، هـەروەها بەدورکەوتنـەوە لـەو کارانەی قەدەغەو حەرامی کردون.

هەندێ لە زانایان تاعەت، بـە بـەردەوام بـون لەسـەر کاری چاکەو پیادەکردنی بەرنامەی خوا راڤـە دەکـەن. ﴿فَٱسْتَقِمْ كَمَآ أُمِرْتَ ....﴾(١١٢) هـود. هـەروا خـوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَـٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحْزَنُواْ وَأَبْشِرُواْ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾(٣٠) فـصلت ...ئەوانەش کە گوتویانە: پەروەردگارمان خودایـەو لـە گفتیان لایان نەداوەو بەردەوام بون لەسەر کاری چـاکە؛ فریشتە دێنە لایانو پێیان دەڵێن: نە بترسـن، نـە خـەم بخۆن؛ مژدەتان لـێ‌بێ گەیشتونە ئـەو بەهەشـتەی، کـە بەڵێنتان پێدراوە﴾.

تاعەتی خوا بەڵگەی ڕاستیی خۆشویستنە، سەرپێچیو گوناهیش بەڵگەی ناڕاستی خۆشویستنە. گوتراویشە: (إن المحب لمن يحب مطيع... ئەو كەسەی یەكێكی خۆش بوێ بەگوێی دەكات).

خوا بەخشندەش بەڵێنی بە بەندە گوێڕایەڵە خۆشەویستەكانی داوە، كە بەهەشتی ڕازاوەیان پێ‌ببەخشێت، وەك دەفەرموێ: ﴿وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقٗا ﴿٦٩﴾ النساء ....هەركەسێكی بەرفەرمانی خوداو ئەم پێغەمبەرەبێ، دەبێتە هاوڕێی ئەوانەی خودا چاكەی دەگەڵ كردون؛ لە ڕیزی پێغەمبەران، خوداپەرستانی ڕاستیو شەهیدانو پیاوچاكان؛ ئێ هاوڕێیانێكی چاكیشن ئەمانە!﴾.

هــەروا دەفــەرموێ: ﴿قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ...﴾ (٣١) آل عمـــران...
بلێ: ئێوە ئەگەر خوداتان خۆشدەوێ، شوێن من کـەون، هەتا خوداش خۆشی بوێن و لە گوناهانشین ببورێ﴾

٣- شەرم کردن لە خوا:

شەرم کردن لە خوا لە گرنگترین پایـەی ڕێـزو ئەدەبـە بەرانبەر بە خوای گەورە.

(الحياء) شەرم لە زمانەوانیدا مانای پۆشتەیی، هەروا مانای خۆدەرنەخستن، یان ڕازی نەبونە بە شـتێك، کـە پێچەوانەی شـەرعی خوایـە، یـان بـە ئاشـکرا ئـەنجام نەدانی سەرپێچی و گوناهوتاوان.

هەندێ لە زانایان پێناسەی شـەرم (الحيـاء)یـان بـەوە کردووە، کە: ڕەوشت و ئاکارێکە بۆ وازهێنان لـە کـاری ناشیرین و، کەمتەرخەمی نەکردن بەرانبەر بەخاوەن ماف.

پێغەمبەری خوا ﷺ ئاماژەی بەوە کردووە، کە شەرم خێرو چاکەی بەدواوەیە. عیمرانی کوڕی حەصین -خـوا لێی ڕازی بێ- گوتویەتی: پێغەمبـــــــەری خوا ﷺ

فەرموویەتی: ((الحياء لا يأتي إلاّ بخير))متفق عليه.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمودەیەکدا ڕاڤەی شەرم (الحیاء) دەکاتو دەفەرموێ: ((إستحيوا من الله حق الحياء، قلنا إنا نستحي من الله يا رسول الله والحمدلله، قال: ليس ذلك، الإستحياء من الله حق الحياء: أن تحفظ الرأس وما وعى، والبطن وما حوى، وتذكر الموت والبلى، ومن أراد الآخرة وترك زينة الحياة الدنيا، وآثر الآخرة على الأولى، فمن فعل ذلك فقد استيحى من الله حق الحياء...)) وەك پێویست لە خوا شەرم بکەن، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، سوپاس بۆ خوا ئێمە شەرم لەخوا دەکەین، فەرموی: ئەوها نا. شەرم کردن لە خوا وەك پێویست ئەوەیە، کە سەرتو چاوو گوێچکەو زمانت لە گوناهان بپارێزی، زگتو ئەوەی لەگەڵ زگدایە لە گوناهان بپارێزی، هەروا یادی مردنو ڕزین بکەیت، هەرکەسێ ڕۆژی دوایی بوێو جوانیو ڕازاوەیی دنیا واز لێبێنێو بەسەر دنیا هەڵبژێرێ، جا هەرکەسێ ئاوای کرد، ئەوا وەك پێویست شەرمی لە خوا کردووە)) رواه الترمذي عن ابن مسعود.

ئەبولەیسی سەمەرقەندی (شەرم)ی بە دووجۆر داناوەو گوتویەتی: شەرم دوو جۆری هەیە:

١- شەرمێك لەنێوان خۆت‌و خەڵكدا.

٢- شەرمێك لەنێوان خۆت‌و خوادا.

شەرم كردن لەنێوان‌و خۆت‌و خەڵك ئەوەیە، چاوت بپارێزی لەو شتانەی بۆت حەڵاڵ نیە تەماشای بكەیت. بەڵام شەرمی نێوان خۆت‌و خوای گەورە بریتیە لە هەست كردن‌و پێزانین بە بەخششەكانی‌و، شەرم بكەیت سەرپێچی فەرمانەكانی بكەیت.

٤- شوكرانەبژێری بەخششەكانی خوا:

سوپاسگوزاری‌و شوكرانەبژێری، یان بەدڵ، یان بە زمان، یان بە كردەوە دەردەبردرێ.

شوكرانەبژێری بەدڵ بریتیە لە هەبونی هەستی خێروچاكە نواندن بۆ هەموو خەڵك، چونكە هەموو خەڵك چاو لەدەستی خوان‌و خۆشەویسترین كەس لای خوا، ئەو كەسەیە بۆ چاو لەدەستەكانی سودمەند بێت.

شوکرانەبژێری بەزمان بریتیە لە سوپاس و ستایشکردنی خوا، هەروا بەردەوام زیکروپاڕانەوەو تەسبیحات کردن.

شوکرانەبژێری بە کردەوەش بەوە دێتەدی، کە ئەندامەکانی جەستە لە جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خوا بەکاربهێنرێت و، سەرپێچی خوای پێنەکرێت.

دیارە شوکرانەبژێری نیعمەتی چاو بریتیە لە پاراستنی و دانەواندنی لەئاست ئەو شتانەی خوا حەرامی کردوون، وەك تەماشانەکردنی ئافرەتی نامەحرەم و گۆڤارە ڕووت و نیمچە ڕووتەکان و فلیمە بێئابڕووەکان.

شوکرانەبژێری زمانیش بریتیە لە غەیبەت نەکردن و دوزمانی نەکردن و قسە نەهێنان و نەبردن و تێك نەدانی نێوان دوکەس و فیتنەیی نەکردن و هەست بریندارنەکردنی خەڵك و تەریق نەکردنەوەیان.

شوکرانەبژێری هێزو تواناش بریتیە لە سەرخستنی چەوساوان و زوڵم نەکردن و خەبات و تێکۆشان لەپێناوی خوا.

شوكرانەبژێری نیعمەتی دارایی‌و دەوڵەمەندی بریتیـە لە یارمەتیدان‌و كۆمەكی هەژارو نەداران، بەبێ منـەت كردن‌و بەچاو دادانەوە.

خوای گـەورەش دەفـەرموێ: ﴿...لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ ... ﴿٧﴾ إبـراهیم ... گـەر شوكرانەبژێرم بن بۆتان زیاد دەكەم﴾.

٥- ڕازی بون بەقەزاو قەدەری خواو ئـارام گـرتن لـەكاتی بەلاّو ناخۆشیدا:

باشترین وتە سەبارەت بـە قەزاوقــەدەر فەرمودەكـەی پێغەمبەرە ﷺ، كە ئاراستەی ئیبن عەبباس دەكـات‌و دەفەرموێ: ((يا غلام إني أعلمـك كلمـات: إحفـظ الله يحفظك، أحفظ الله تجده تجاهك، إذا سـألت فاسـأل الله، وإذا إستعنت فاستعن بالله، واعلم أن الأمة لو إجتمعت على أن ينفعوك بشيء لن ينفعك بشيء قد كتبـه الله لك، ولو إجتمعوا على أن يضروك بشيء، لـن يـضروك بـشيء قـد كتبــه الله عليـك، رفعـت الأقـلام وجفـت

الصحف))... کوڕیژگە! چەند وشەیەکت فێردەکەم: دینی خوا بپارێزە، خوا دەتپارێزێ، خوا بپارێزە، خوا بەرەو ڕوت دێ، گەر داوای شتێکت کرد، تەنها لە خوا داوابکە، گەر داوای فریاکەوتنت کرد کە بە فریات بێ، تەنها هاواری خوا بکە، بزانە گەر هەموو خەڵکی کۆببنەوەو بیانەوێ سودێکت پێ ببەخشن، کە خوا نەینوسیبی، ناتوانن سودت پێ ببەخشن، هەروەها هەموی کۆببنەوە بیانەوێ زیانت پێبگەیەنن، کە خوا نەینوسی بێ، ئەو زیانەت پێناگات، قەڵەمەکان لە نوسین هەڵگیرانو پەڕاوەکانیش وشك بونەوە (واتە: قەزاو قەدەری خوا بڕاوەتەوە). رواه الترمذی وقال: حدیث حسن صحیح.

کەواتە: بابای مسوڵمان وەك ئەدەبو ڕێزنواندن بەرانبەر خوای خۆی، ڕازییە بە هەر چ شتێك بەسەری بێت، کە خوا بڕاندوویەتیەوەو پاداشتیشی لەسەر وەردەگرێتەوە، هەرگیز نارەزایی بەرانبەر بە خوا دەرنابڕێ، کە بۆچی ئەم بەڵاو ناخۆشیەی بەسەر

هێناوە، بەڵکو دڵی بەم ئایەتە دەداتەوە کە دەفەرموێ:
﴿...وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ
قَالُوٓا۟ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ
مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ البقرة
... مژدە بدە بەو کەسانەی خۆڕاگرن، ئەو کەسانەی کە توشی چۆرتمێك دەبن، دەڵێن: ئێمەش هەر ئی خواین‌و هەر بۆ لای ئەو دەچینەوە، خێروبێرو بەزەیی پەروەردگاریان بۆ دەبارێ‌و شارەزا لە ڕێ ئەوانن.﴾

ئـەدەب و ئاکاری مسـوڵمان
لەگـەڵ پێغـەمبەری خـوا ﷺ

دیارە مسوڵمانی پابەند بەدینی خواو ژیرو لـەخواترس، هەست بەو پایەو ڕێزەی پێغەمبـەر دەکـات، کـە لەلایـەن خوای گەورەوە لێی نراوە.

هەست دەکات پێغەمبەرێکە هەر لە سەرەتای ژیانی تا کۆتا ژیانی، خاوەنی ڕەوشـت بـەرزی و قوربانیـدان بـووە، هەردەم بەخەمی ئوممەتەکەیەوە بووە، کە خوای بەخشندە لە ئوممەتەکەی خۆش ببێ و چاوپۆشی لە گوناهەکانیان بکات.

جا پێغەمبەرێك خوای خاوەن شکۆ دەربارەی بفەرموێ: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾ القلم ... بەڕاستی تۆ ئاکارو ڕەوشـتت زۆر بـەرزە﴾. ئەمـە گـەورەترین بڕوانامـەو مەدالیایە بۆ پێغەمبەر ﷺ، پێویستە ڕێـزی لـێ بگیرێ و ئەدەبی لە بەرانبەردا بنوێنرێ.

ڕێزگرتن و ئەدەب نواندنیش فەرمانێکی خوایە، کە دەبێ گشت بڕوادارێك پیادەی بکات و پێغەمبەری لەلا خۆشەویست بێت، ئەوپەڕی خۆشەویستی، دەنگی بەسەردا بەرزنەکرێتەوە وەك خـوا(جلّ جلاله) دەفەرمویّ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَرْفَعُوٓا۟ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِىِّ وَلَا تَجْهَرُوا۟ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾﴾ الحجرات...ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! ناشێ دەنگتان سەر دەنگی پێغەمبەر کەوێ. دەنگیش هێندە بەرزمەکەن وەك لەگەڵ یەکترا قسە دەکەن، کە کارتان لـێ پوچەڵ ببێ و خۆتان بەخۆتان نەزانن﴾.

ئەدەب و ڕێزنواندن بەرانبەر بە پێغەمبەری خوا ﷺ بەم شێوەیە دەبێت:

١- گوێڕایەڵی کردنی پێغەمبەرو شوێنکەوتنی لـە گـشت کاروبارەکـانی دنیـاو ئاخیـرەت، خـوای گـەورە دەفەرموێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ ﴿٣٣﴾ محمد﴾.

گوێڕایەڵی کردنو بەرفەرمانی پێغەمبەر، مسۆگەری بەهەشتەو سەرپێچی کردنیشی، مسۆگەری دۆزەخە، وەك لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**كلّ أمتي يدخلون الجنّة إلاّ من أبى، قيل أو من يأبى يا رسول الله؟ قال: من أطاعني دخل الجنّة، ومن عصاني فقد أبى**.... هەموو ئوممەتی من دەچنە بەهەشت، مەگەر ئەو کەسەی خۆی نەیەوێ بچێتە بەهەشت. گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا: کێ هەیە نەیەوێ بچێتە بەهەشت؟ فەرمووی: هەرکەسێ گوێڕایەڵیو بەقسەی من بکات، دەچێتە بەهەشت، هەرکەسێکیش سەرپێچی من بکاتو بەقسەم نەکات، ئەوا نایەوێ بچێتە بەهەشت)) رواه البخاري.

سەبارەت بە شوێنکەوتنی پێغەمبەر لە هەموو کاروبارێك، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ إِن كُنتُمۡ

تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ .... ﴿٣١﴾ آل عمران... بڵێ: گەر بەڕاستی خواتان خۆشدەوێ و شوێنی من بکەون، خوا خۆشتانی دەوێ و لە گوناهیشتان خۆشدەبێ﴾.

٢- هیچ کەس هێندەی پێغەمبەری ئازیز، خۆش نەویستری، تەنانەت دایك و باوکیش. واتا خۆشەویستی پێغەمبەری ئازدار پێش خۆشەویستی دایك و باوك و هەموو کەسێکە، وەك خۆی ﷺ دەفەرموێ: ((والذي نفسي بيده لا يؤمن أحدكم حتّى أكون أحبَّ إليه من ولده و والده والناس أجمعين...سوێند بەو کەسەی گیانی بەدەستە، ئیمانی هیچ کامێکتان تەواو نابێ، هەتا منی لە منداڵی و باوکی و هەموو خەڵك خۆشتر نەوێت)) متفق عليه.

کەواتە، ئەو کەسەی پێغەمبەری ﷺ وەك پێویست خۆشنەوێ، ئەوا ئیمانی تەواو نیەو دەبێ چاوبەخۆیدا بخشێنێتەوە.

٣- هیچ کەس بە سەردارو پێشەواو ڕابەرو سەرکردەی ڕاستەقینە دانەنرێ، جگە لە پێغەمبەر، چونکە خوا ئەوی هەڵبژاردووەو ئەم نازناوانە هەر لەخۆی دێ. خوا دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ الأحزاب:...بێگومان پێغەمبەری خودا سەرمەشقی چاکە بۆ ئێوەو بۆ هەرکەسێ کە بە خوداو ڕۆژی سەڵا هیوادارەو هەر خەریکی یادی خوایە﴾.

٤- ڕازی بونو ملکەچی هەر حوکمێکو بڕیارێک، کە پێغەمبەری خوا بڕاندویەتیەوە، وەك خوا دەفەرموێ:

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾ النساء... نەخێر (وانیە کە خۆیان بە باوەڕدار پیشان دەدەن) سوێند بە پەروەردگارت، بڕوادار نین، تا تۆ نەکەنە دادوەر لە هەر

ئاژاوه‌ و دوبه‌ره‌كیه‌كی نێوانیاندا، له‌پاشان هه‌ست نه‌كه‌ن له‌ ده‌رونیاندا به‌هیچ بڕیارێك له‌و بڕیاره‌ی تۆ داوته‌ ملكه‌چ نه‌كه‌ن به‌ ملكه‌چیه‌كی ته‌واو.

ئه‌م حوكم‌و یاسایه‌، تا ڕۆژی دوایی، به‌رده‌وامه‌. بۆیه‌ هه‌ر كێشه‌و گرفتێك بێته‌ پێشه‌وه‌، ده‌بێ بۆ قورئان‌و فه‌رموده‌كانی پێغه‌مبه‌ر بگه‌ڕێنرێته‌وه‌، نه‌ك بۆ یاسای ده‌ستكردی مرۆڤی عه‌قڵ سنوردار. خوای گه‌وره‌ ده‌فه‌رموێ: ﴿...فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ ﴿٥٩﴾﴾ النساء... گه‌ر له‌ شتێك ناكۆك بون‌و كێشه‌ هاته‌ پێشه‌وه‌، ئه‌وا بۆ حوكمی خواو پێغه‌مبه‌ری بگه‌ڕێننه‌وه‌﴾.

٥- خۆشویستن‌و دۆستایه‌تی كردنی ئه‌و كه‌سانه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا خۆشی ده‌وێن، هه‌روا خۆش نه‌ویستن‌و دۆستایه‌تی نه‌كردنی ئه‌وانه‌ی پێغه‌مبه‌ر خۆشی ناوێن‌و ناحه‌زه‌ پێیان. هه‌روا دڵخۆش بون به‌و شتانه‌ی پێغه‌مبه‌ر پێی دڵخۆش بووه‌، حه‌ز نه‌كردن به‌و شتانه‌ی

حەزی پێنەکردوە. بۆیە ﷺ فەرمویەتی: ((...فإذا نَهَيتُكُمْ عَنْ شيءٍ فاجتنبوه وإذا أمَرْتُكُمْ بأمرٍ فأتوا منه ما استطعتم...گەر لە شتێك قەدەغەم کردن، لێی دورکەونەوە، گەر فەرمانم بە کارێکیش کرد بیکەن، ئەوا بەپێی تواناتان جێبەجێی بکەن)) متفق عليه.

٦- هەرکاتێ ناوی پێغەمبەر هات، دەبێ بگوترێ: (صلّى الله عليه وسلم)، چونکە خوای بەرزو مەزن فەرمانی کردووە سەڵاواتی بۆ بنێردرێ وەك دەفەرموێ:

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ ۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ صَلُّوا۟ عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾

الأحزاب ...خواو مەلائیکەتەکانی سەڵاوات ئەدەن لەسەر پێغەمبەر، ئەی کەسانێ بڕواتان هێناوە سەڵاوات لەسەری بدەن و سەلامی لێبکەن بە سەلام لێکردنێکی گرنگ﴾.

دیارە سەڵاواتی خوا لەسەر پێغەمبەر وەسف و سەناو باس کردنیەتی بە چاکە لەناو کۆمەڵی هەرە بەرزی

مەلائیکەدا، سەڵاواتی مەلائیکە، تزاکردنیاتە بۆی لەلای خوا.

٧- زیندوکردنەوەی سوتتەتەکانی پێغەمبەر، وەك: ڕیش‌و سیواك‌و هاوشێوەکانی‌و گەیاندنی بانگەوازەکەی بە خەڵك، هەروا خۆ دروخستنەوە لەو شتانەی ئەو لە دیندا نەیکردووە، خوا دەفەرموێ: ﴿...وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمْ عَنْهُ فَٱنتَهُوا۟ ...﴿٧﴾﴾ الحشر ...ئەوەی پێغەمبەر هێناویەتی لە حوکم‌و یاساو ئاکاری جوان وەریگرن‌و جێبەجێی بکەن، ئەو شتانەش کە لێتان قەدەغە دەکات مەیکەن‌و وازی لێ بهێنن﴾.

خۆیشی ﷺ دەفەرموێ: ((عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديّين، عَضّوا عليها بالنواجذ، وإيّاكم ومحدثات الأمور فإن كلّ بدعة ضلالة...دەست بە ڕێبازو سوننەتمەوە بگرن، هەروا دەست بە ڕێو شوێنی خەلیفە سەرڕاستەکانم بگرن، بە ددانەکان بیگرن، نەکەن لە کاروباری دیندا، شت دابهێنن، چونکە هەموو شت داهێنانێك لە دین گومڕاییو

سەرلێشواویە)) رواه أبو داود والترمذي وقال حديث حسن صحيح.

خاتوو عائیشە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا فەرمویەتی: ((من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو ردٌّ... هەرکەسێ لەم کارەی دینمان، شتێك دابهێنێ کە لە دینەکەدا نەبێت، ئەوا ئەو شتە داهێنراوە قبوڵ نیەو ڕەد دەکرێتەوە)) متفق عليه.

٨- لەکاتی سەردانیکردنی لە قەبرەکەی‌و مزگەوتەکەی، نابێ دەنگ بەرز بکرێتەوەو ژاوەژاوو دەنگ بکرێت، بەڵکو دەبێ بە ئەدەب‌و ڕێزەوەو بە دەنگێکی نزم سەلامی لێ‌بکرێ. خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرْفَعُوٓاْ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُواْ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ... ﴿٢﴾ الحجرات... ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! ناشێ دەنگتان سەردەنگی پێغەمبەر کەوێ. دەنگیش هێندە بەرز مەکەن، وەك لەگەڵ یەکتردا داخێون؛ کە کارتان لێ پوچەڵ ببێ‌و خۆتان بەخۆتان نەزانن﴾.

ئـەدەب و ئاكـــاری مســوڵمان لەگـــەڵ دایـك و بــــاوك

شاراوه نیه دایك و باوك بـۆ پێگەیانـدنی ڕۆڵـەكانیان و ـــەوخونی كـردن لـەپێناو بەرژەوەندیـەكانیان چـەندەها زەحمەت و ناخۆشی و موعانات دێتە ڕێگایان، هەروەها بـە تەنگ سۆزو خۆشەویستی ڕۆڵەكانیانـەوە دێـن، بەتایبـەت دایكـی بەسـۆز، كـە زەحمـەت و ئـازاری زۆر دەبینـێ بـۆ پەروەردەكردنی منداڵەكانی، لەبەرانبـەر ئـەم موعاناتـەش تەنها خوای گەوره پاداشتی شایستەی خۆی دەداتەوە.

جا لە بەرانبەر چاكەكانی دایك و باوك پێویستە ڕۆڵەكان وەفـادارو بـە ئەمـەك بـن و، چـاكەكار بـن لەگەڵیانـدا و مافەكانیان نەفەوتێنن، خوای گەوره دەفەرموێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَـٰنًا ..پەروەردگارت فەرمانی دا، جگە لەو كەسی دی مەپەرستن، سەبارەت بـە دایك و باییش چاكە بكەن.(٢٣) الإسراء﴾

﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ... ئێمـــه مرۆڤمـــان ڕاسپارد، لەگەڵ داك‌و بابی خۆی چاکە بکا ﴿٨﴾ العنكبوت﴾

چاکەکاری لەگەڵ دایك‌و باوك بـەگوێرەی ئـەم ئـاداب‌و ئاکارانەی خوارەوە دێتە دی:

١- گوێڕایەڵی کردنیان لە چاکەدا: گوێڕایەڵی دایك‌و باوك لە خۆشەویستییەوە سەرچاوە دەگرێت، هیچ شتێك لای دایك‌و باوك ئەوەندە زەحمەت نیە، هێندەی سەرپێچی‌و گوێڕایەڵی نەکردنی ڕۆڵەکانیان، دیارە ئەمەش دەبێتـە ئـازاردانی دڵیـان‌و، ڕۆڵـەکانیان دەبنـە (عـاق) واتـە: ئازاردەری دڵی دایك‌و باوك، کە لە گوناهە گەورەکانە.

عن عبـدالله عمـرو بـن العـاص قـال: قـال رسـول الله ﷺ: ((الكبائر: الإشراك بالله، و عقوق الوالدين، وقتل النفس، واليمين الغموس ... گوناهە گـەورەکان بـریتین لە: هاوبەش دانان بۆ خوا، ئازاردان‌و سەرپێچی دایـك‌و باوك، کوشتنی کەسێك بەناحەق، سوێندی بەدرۆ)) رواه البخاري.

لەم فەرموودەیەدا دوای هاوەڵ بڕیاردان بۆ خوا ئازاردان و سەرپێچی دایك و باوك بە گوناهە گەورەكان دانراوە، بەڵام گوێڕایەڵیکردنی دایك و باوك دەبێ لە چاكەكاریدا بێت، نەك لە گوناهو تاوان، چونكە ((لا طاعة بشر في معصية الله، إنّما الطاعة في المعروف ... لە سەرپێچیكردنی فەرمانەكانی خوا، نابێ بەگوێی هیچ كەسێ بكرێ، بەڵكو بەگوێكردن لە چاكەكردنە)) رواه أحمد والبخاري ومسلم.

جا كاتێك دایك و باوك داوا لە ڕۆڵەكانیان دەكەن هاوەڵ بۆ خوا بڕیار بدەن، یان تاوانێك بكەن، نابێ گوێڕایەڵییان بكەن، بەڵام دەبێ چاكەیان لەگەڵدا بكەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ...ئەگەریش هانیانداى شتێ بكەی بەشەریكم كە خۆت هیچی لێنازانی، فەرمانیان بەجێ مەهێنە، لە دنیادا بەخۆشی لەگەڵیانا بژی ﴿١٥﴾ لقمان﴾

ئەو چاکەکردنەی کە خوای گەورە لەم ئایەتە باسی دەکات دەبێ بەردەوام بێت‌و نابێ توندوتیژیان لەگەڵدا بکرێ بە بەهانەی ئەوەی موشریکن، بەڵکو دەبێ رۆڵەکان جەخت لەسەر مسوڵمانبونیان بکەن، ئەمەش بە کردەوەی جوان‌و زمان شیرینی‌و نەرمونیانی لە (صحیحین)دا هاتووە، لە عبداللەی کوڕی مەسعودەوە کە گوتویەتی: سألت النبّي ﷺ أيُّ العمل أحبُّ الى الله تعالى، قال: ((الصلاة على وقتها، قلت ثم أيّ؟ قال برّ الوالدين، قلت: ثم أيّ؟ قال: الجهاد في سبيل الله... پرسیارم لە پێغەمبەر کرد، خوا چ کردەوەیەکی پێ‌خۆشە، ئەویش فەرموی: نوێژکردن لەکاتی خۆی، گوتم: پاشان چی دی؟ فەرمووی: چاکە نواندن لەگەڵ دایك‌وباوك، گوتم: پاشان چی دی؟ گوتی: خەبات‌و تێکۆشان لەپێناوی خوا)).

نابێ گوێڕایەڵییان بکرێ لە بەشودانی بەزۆرو ژن هێنانی بەزۆر، کە کچ‌و کوڕ پێی ڕازی نین، یان نابێ بەقسەی ئەوان، پیاو خێزانەکەی تەلاق بدات، ئەوەتا

سەبارەت بەم مەسەلەیە پرسیار لە عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ) کرا، گەر باوکێک بە کوڕەکەی گوت هاوسەرەکەی تەڵاق بدات، ئیمام عومەر فەرمووی تەڵاقی نەدات، چونکە گوێڕایەڵی لە چاکەکاریدا دەبێت.

٢- نابێ بەرانبەر دایک و باوک نارەزایی و وەڕس بوون دەربڕێ، کە داوای شتێك لە ڕۆڵەکانیان دەکەن خوای گەورەش دەفەرموێ: ﴿... فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ...هەرگیز ئۆفیشیان پێ مەڵێ و تێیان مەخوڕە و بە زمانی خۆش بیان دوێنە (٢٣) الإسراء﴾

کەواتە لەکاتی داواکردنی هەر شتێکیان دەبێ بە زمانێکی شیرین و قسەی جوان وەڵامی داواکاریەکانیان بدرێتەوە، ئەمەش فەرمانی خوای گەورەیە، هەروەها لەکاتی داواکاریان وشەی (ئۆف) کە نیشانەی نارەزایی یە، لە بەرانبەریان نەکرێ، نابێ ڕۆڵەکان دەنگیان بەسەر دایک و باوکیان بەرز بکەنەوە و نابێ بە سوک

سەیر بکرێن‌و بیروبۆچوونیان بەکەم بگیرێ، بەتایبەتی گەر دایك‌و باوك نەخوێندەوار بوون.

لە کاتی ڕوونکردنەوەی شتێکدا، یان ڕوونکردنەوەی دین، دەبێ بە شێوازێکی جوان‌و بە سۆزو میهرەبانی بۆیان ڕوون بکرێتەوە.

هەروەها دەبێ باڵی ملکەچی‌و سۆزیان بۆ ڕابخەین‌و دوعای خێریان بۆ بکەین، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا ...بەبێ فیزی بیانخە ژێر باڵی بەزەیی‌و بڵێ: ئەی پەروەردگارم! وەکو ئەمان منیان بە شلکی پێگەیاند، تۆش وەبەر بەزەیی خۆتیانخە(٢٤) الإسراء﴾

دوعاکردن بۆیان لەدوای مردنیان سودیان پێدەگات‌و پلەیان لە بەهەشت بەرز دەکات وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ((إن الله – عزّ وجلّ- ليَرفَع الدرجة للعبد الصالح في الجنّة فيقول: يارباً آنى لي هذه؟ فيقول؟باستغفار ولدك لك.. خوای گەورە لە بەهەشت

پلەی بەندەی چاك بەرز دەكاتەوە، ئەویش دەڵێ: ئەی پەروەردگارم! ئەم پلەیەم لەكوێ بوو؟ ئەویش دەفەرموێ: بەهۆی داوای لێخۆشبونی كوڕەكەتە بۆتۆ)) رواه أحمد والطبراني في الأوسط ورجالهما رجال الصحيح عن أبي هريرة.

هەركەسێكیش لەكاتی زیندوویی دایكو باوكیدا نەیتوانی بێ چاكەیان لەگەڵدا بكات با لەدوای مردنیان چاكەیان لەگەڵدا بكات، ئەویش بە پاڕانەوە لە خوای گەورە كە لە گوناهیان خۆش بێت.

٣- لە ئادابی چاكەكردن لەگەڵ دایكو باوك ئەوەیە پەیمانو وەسیەتنامەو ڕاسپاردەیان جێبەجێ بكرێ، گەر تاوانو گوناهـ نەبوو، هەروەها ڕێزی هاوڕێكانیان لەدوای مردنیان بگیرێو سەردانیان بكرێ.

پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: ((إن أبرَّ البرِّ صلة الولد أهل ودّ أبيه... باشترین چاكە ئەوەیە، كوڕ هامۆشۆی برادەرو دۆستانی بكاتو ڕێزیان بگری)) رواه مسلم عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما .

لە فەرموودەیەكی تردا هاتووە عن مالك بن ربیعة الساعدي قال: ((بينما نحنُ جلوسٌ عند رسول الله ﷺ إذ جاء رجلٌ من بني سلمة فقال: يا رسول الله! هل بقي من برّ أبويّ شيء بعد موتهما؟ فقال: ((نعم الصلاة عليهما، والإستغفار لهما، وإنفاذ وعدهما من بعدهما، وصلة الرحم التي لا توصل إلاّ بهما، وإكرام صديقهما)) رواه أبو داود والحاكم في المستدرك (١٥٥/٤) وقال: صحيح على شرط الشيخين، ولم يخرجاه، وقال الذهبي: صحيح.

٤- دەبێ ڕۆڵەكان لەبەردەم دایكو باوكدا بەشێوەیەكی جوانو لایەقو ڕێك دابنیشنو، خۆیان دووربخەنەوە لە بێموبالاتی وەك قاچ درێژكردنو قاچ لەسەر قاچ دانانو دەست هەڵبڕین بەرامبەریان، نابێ لەبەردەم ئەواندا ڕۆڵەكان پاڵ بكەون، یان خۆیان ڕووت بكەنەوە، یان بە قاقا پێبكەنن، وە نابی لەكاتی ڕۆیشتن دا پێش باوك بكەونو نابێ لە پێش ئەو دابنیشنو نابێ بەناوی خۆیان بانگ بكرێن، وەك لە فەرموودەی

پێغەمبەردا ﷺ هاتووە: ((عن أبي هريرة أن النبي ﷺ رأى رجلاً معه غلام، فقال للغلام: من هذا؟ قال أبي، قال: فلا تمش أمامه، ولا تستسب له، ولا تجلس قبله، ولا ادعه باسمه)) رواه ابن السني وعبدالرزاق في مصنفه (١١/١٣٨) وقال حبيب الرحمن الأعظمي معلقاً: (والحيث أخرجه البخاري في الأدب المفرد).

٥- پێویستە لە کاروبارياندا يارمەتيان بدرێو شتيان بۆ هەڵبگيرێ، چونکە زۆر ناشيرينەو بێڕێزييە، گەر لەگەڵ باوك بەڕێگادا بڕۆیو باوك شت هەڵبگرێو کوڕ بەدەست بەتاڵی بڕواتو هيچ هەڵنەگرێ. هەروەها کچيش بەهەمان شێوە لە ڕێكو پێککردنی ماڵدا دەبێ يارمەتی دايکی بدات.

٦- دەبێ سومعەی دايكو باوك بپارێزرێ ئەمەش بەوە دێتە دی کە ڕۆڵەکان زيان بە خەڵك نەگەيەننو خراپەکار نەبن لەگەڵياندا، تاوەکو خەڵکيش بەرپەرچی خراپەکاريەکانيان نەدەنەوە بە جنێودانو دڵ برينداركردن.

نابێ جنێو بە دایكو باوك بدرێ، كە لە گوناهە گەورەكانە، جنێودان بە دایكو باوك بەوە دەبێ كە تۆ جنێو بە دایكو باوكی دژەكەت بدەیو ئەویش جنێو بە دایكو باوكی تۆ بداتەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ((من الكبائر شتم الرجل والديه)) قالوا: يا رسول الله! وهل يشتم الرجل والديه؟ قال: ((نعم يَسُبُّ أبا الرجل فيَسُبُّ أباه، ويَسُبُّ أمه... لە گوناهە گەورەكان ئەوەیە، مرۆڤ جنێو بە دایكو باوكی بدات، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! كەس هەیە جنێو بە دایكو باوكی بدات؟ فەرمووی: بەڵێ، ئەو كەسە جنێو بە باوكی بەرامبەرەكەی دەدات، ئەویش جنێو بە باوكی ئەو دەدات، هەروا جنێو بە دایكی دەدات، ئەویش جنێو بە دایكی دەدات، ئەویش جنێو بە دایكی ئەو دەدات)) متفق عليه.

تێبینی: لەگەڵ باسكردنی ئەدەب لەگەڵ دایكو باوكان، هەندێ لە پاداشتی چاكەكاری لەگەڵ دایكو باوكو هەندێ لە سزاكانی خراپەكارانیان دەكەین:

یەکـــەم: پاداشـــتەکان:

١- بە پلەی یەکەم دەبێ چاکە لەگەڵ دایك بکرێ، چونکە بەهەشت لەژێر پێیەوە دەست دەکەوێ، روی الإمام أحمد عن المقدام بن معد يكرب، عن النبي ﷺ قال: إن الله يُوصيكم بأمهاتِكُم ... إن الله يُوصيكم بأمهاتِكُم ... إن الله يُوصيكم بأمهاتِكُم ... إن الله يُوصيكم بآبائِكُم ... إن الله يُوصيكم بالأقرب فالأقرب) رواه ابن ماجه من حديث عبدالله بن عياش. عن جاهمة مرفوعاً: (ألزمها، فأن الجنّة تحت أقدامها) رواه الإمام احمد والنسائي (صحيح) صحيح الجامع (١٩٢٤) ورواه البخاري في الأدب والطبراني.

٢- دایكو باوك سەرچاوەی بەهەشتو دۆزخنو ڕەزامەندی خوای گەورە بە ڕەزامەندی ئەوانەوە بەستراوەتەوە، وەك لە فەرموودەدا هاتووە: روى ابن ماجه عن أبي أمامة أن رجلاً قال: يا رسول الله! ما حق الوالدين على ولدهما؟ قال: ((هما جنّتك ونارك)). وروى الترمذي عن ابن عمرو بن عاص: أن رسول الله قال:

((رضا الرّب في رضا الوالد، وسخط الرّب في سخط الوالد)) ورواه ابن حبان ، انظر السلسلة الأحاديث الصحيحة رقم (٥١٦) ورواه الحاكم في مستدركه (١٥٢/٤) وقال: صحيح على شرط مسلم.

٣- لە دنیادا بەرەکەت دەکەوێتە تەمەنو وەچەو ڕزقەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: ((من سدّه أن يُمدّ له في عمره، ويزداد في رزقه، فَليبرّ والديه، وليصل رحمه)). رواه أحمد عن أنس، وە دەفەرموێ: ((من بَرَّ والديه طوبى له، زاد الله في عمره)) رواه أبويعلى والطبراني والحاكم (وقال: صحيح، وأقره الذهبي والأصبهاني عن معاذ بن أنس.

٤- چاکەکردن لەگەڵ دایك، دەبێتە مایەی سڕینەوەی گوناهو تاوان، (روى الترمذي عن ابن عمر أن رجلاً أتى النبّي فقال: يا رسول الله! إني أصبت ذنباً عظيماً، فهل لي من توبة؟ ((فقال: (هل لك من أم)؟ قال: لا، قال: (هل لك من خالة؟) قال: نعم، قال: فبّرها... ئیبن عومەر گوتویەتی: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەرﷺ و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! گوناهێکی گەورەم

کردوە، ئایا بۆم هەیە تەوبە بکەم؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دایکت ماوە؟ گوتی: نەخێر، فەرمووی: خوشکی دایکت ماوە؟ گوتی: بەڵێ، فەرمووی: کەواتە چاکە لەگەڵ ئەودا بکە)). رواه الحاكم بألفاظ متقاربة وقال: صحيح الإسناد.

دووەم: سزاکان:

١- ئازاردانی دڵی دایكو باوك لە گوناهە گەورەکانەو دەبێتە مایەی خەشمی خواو تەماشانەکردن بە چاوی ڕەحمەت لە ڕۆژی قیامەتدا، هەروا هۆیەکە بۆ نەچوونە بەهەشت لە (صحيح)ی بوخاریو موسلیم دا هاتووە عن أبي بكر قال: قال رسول الله ﷺ **((ألا أنبئكم بأكبر الكبائر؟)) قلنا: بلى يا رسول الله! قال: ((الإشراك بالله وعقوق الوالدين)) وكان متكئاً فجلس فقال: ((ألا وقول الزور)) فما زال يكررها حتى قلنا ليته سكت.** هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: **((ثلاثةٌ لا ينظر إليهم يوم القيامة: العاقة لوالديه، والمرأة المترجلة، الديوث، وثلاثة لا يدخلون**

الجنّة: العاق لوالديه والمدمن الخمر، والمنّان بما أعطى)) رواه النسائي عن عبدالله بن عمر.

٢- ئازاردەری دایكو باوك لە دنیادا تۆڵەو سزای لێدەسەنرێتەوەو بۆ ڕۆژی قیامەت دواناخرێ، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((كل الذنوب يؤخر الله ماشاء منها الى يوم القيامة إلاّ عقوق الوالدين، فإن الله يعجله لصاحبه في الحياة الدنيا قبل الممات...** خوا سزای هەموو گوناهێ، ئەوەی حەز بكات، بۆ ڕۆژی دوایی دوادەخات، تەنها ئازاردانی دایكو باوك نەبێت، خوا لەدنیا بەر لەمردنی بابای ئازاردەری دایكو باوك، سزای دەدات.)) رواه الحاكم والأصبهاني عن ابي بكرة.

كەواتە مسوڵمانی بەڕێز

زۆر ئاگاداربە، زۆر بترسێ، زۆر هۆشداربە نەكەی دڵی دایكو باوكت بڕەنجێنیو ئازاریان بدەیت، ئەگینا وەبەر هەڕەشەكان دەكەویو ڕەنجەڕۆ دەبیت، نوێژو ڕۆژەكانت دادت نادەنو چاكەكانت بەتاڵ دەبنەوە، لە دنیاش لەگەڵ دایكو باوكت چۆن ڕەفتار بكەیت، تۆش ئاوات لەگەڵ دەكرێتەوە.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان لەگــەڵ خــزم و نزیکـانی

کاتێك ئیسلام هـات بایـەخێکی زۆری بـە خزمایـەتی و پتــەوکردنی پەیوەندیــەکانی نێــوان کەســوکاردا، هــانی مسوڵمانانیدا کە ئەم پەیوەندیە پـەرە پێبـدەن و تۆکمـەی بکەن. خوای گەورەش فەرمان بە مسوڵمانان دەکـات، کـە خۆیان بپارێزن لە خۆدوورخستن و پـچڕاندنی پەیوەندیـەکان نێوان خزم و کەسوکار ئـەوەتا دەفـەرموێ: ﴿...وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ۝١﴾ النساء ... ئیبن کثیر لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا دەفـەرموێ: بـەواتای خۆتــان بپــارێزن لــە پــچڕاندنی خزمایــەتی و ســەردانی نەکردنیان، بـەلکو دەبـێ چـاکەیان لەگـەڵدا بکـەن و ئـەم (صـلة)یە بەجێبهێنن﴾.

(قرطبـي) گوتویەتی: میللەت هاودەنگن لەسەر ئـەوەی کە پەیوەندی خزمایەتی (صلة الـرحم) واجبـەو پـچڕاندنی حەرامە. ئەوەتا ئەسماء لە پێغەمبەری خوا پرسیار دەکات، کـە ئایـا سـەردانی دایکـی بکـاتو ئـەم (صـلة)یـە بەجێبهێنێ؟ پێغەمبـەریش ﷺ فـەرمووی: ((نعـم صِـلي أمك) رواه البخاري ومسلم وأبوداود وأحمد. جا پێغەمبـەر فەرمانی پێکرد کـە سـەردانی بکـات هەرچـەندە دایکـی ئافرەتێکی بێباوەڕ (کافر)ە.

دیارە وشەی (الأرحام) کە لە قورئانـدا هـاتووە ناوێکـە بەکاردێت بۆ گشت خزمو کەسوکارو بەبێ جیـاوازی نێـوان مەحرەمو نامەحرەم. (تفسير القرطبـي).

جۆرەکانی خزمو کەسوکار (صلة الرحم)

خزم دوو بەشی هەیە: گشتی و تایبەتی.

خزم بەگشتی: ئەوەیـە کـە لـە لایـەن دینـەوە یـەکتری دەگرنەوە لە مافەکاندا، کە پێویستە بەجێبهێنرێ ئـەیش بە خۆشەویستیو پشـتگیریکردینان ئامۆژگاری کردنیـانو

زیان پێنەگەیاندنیانو دادگەری کردن لە نێوانیانداو بە تیمارکردنی نەخۆشیەکانیانو مافەکانی مردو، وەکو شوشتنیانو نوێژ لەسەر کردنیان دێتەدی.

بەڵام خزم بەتایبەتی: بریتییە لە خزمایەتی لەلایەنی دایكو باوکیەوە، کە پێویستە مافە تایبەتییەکانیان بە زیادەوەش جێبەجێ بکرێ، وەکو نەفەقەدانو سەردانی کردنیان بە مەبەستی لە ئەحواڵ پرسینیانو فەرامۆش نەکردنیان لە هیچ مافێکدا، وەك لە مافە گشتییەکان جەختی لەسەر کراوە.

دیارە چاکەکردنو سەردانی کردنی خزم بە پلەی یەکەم دایكو باوك دەگرێتەوە، ئنجا خوشكو برا، ئنجا بە پێی نزیکتر لە یەکتری، وەك لە فەموودەی پێغەمبەردا هاتووە: ((عن أبي هريرة أن رجلاً سأل النبّي يا رسول الله أيُّ الناس أحق منّي بحسن الصحبة: فقال رسول الله ﷺ: أمّك، قال الرجل: ثُم من؟ قال: ثُم أمّك، قال: ثُم من؟ قال: ثُم أمّك، قال: ثُم من؟ قال: ثُم أبوك)) رواه البخاري ومسلم وابن ماجه وأحمد وابن حبان.

فقـال رسـول الله: **((أمّـك وأبـاك، وأختـك وأخـاك، ثّـم الأقرب فالأقرب، ثم مولاك الذي يلـي، ذاك حـق واجـب و رحم موصولة))** أخرجه البيهقي في السنن الكبرى ١٧٩/٤، وأبوداود في سننه (٥١٤٠).

لـە چـاکەکردن لەگـەڵ خـزم‌و کەسـوکار ئەوەیـە، گـەر کەسێك ماڵ‌وسامانی هەبوو، ویستی صەدەقەو خێر بکات پێویستە لە خزمەکانیەوە دەست پێ‌بکات، ئەوەتا کاتێـك ئەبوطـــەلحەی ئەنــصاری دەیــەوێ زەوییەکــەی لــەپێناوی خــوای گــەورە ببەخــشێ، ئــەویش دەیخاتــە بەردەســتی پێغەمبەر کە ئـەو بیبەخـشێتەوە، بـەڵام پێغەمبـەر پێـی دەفەرمـوێ: **((وإنـي أرى أن تعطهـا في الأقـربين))**، واتــە: وادەبینم کە لەنێو خزمەکانتدا ببەخشیەوە. ئەبوطـەلحەش گوتی: وادەکەم ئەی پێغەمبـەری خـوا، جـا ئـەبوطـــەلحە بەسەر خزمەکانی‌و کوڕە مامەکانی دابەش کـرد، بوخـاری ومسلم وأبوداودو دارمی‌و مالك‌و احمد گێڕاویەتیانەوە.

لە فەرموودەیەکی تردا هاتوە، کە صەدەقە کردن بە خزم دوو جـۆرە: صــەدەقەیەو گەیانــدنی صــیلەی ڕەحمــە، عــن

سلمان بن عامر عن النبّي قـال: ((الـصدقة علـى المـسكين صـدقة والصدقة على ذي الـرحم إثنتـان: صـدقة وصـلة)) اخرجـه أحمـد والترمـذي والنـسائي وابـن ماجـة والـدارمي والحاكم وصححه ووافقه الذهبـي.

تەنانەت گەر خـزم و کـەس وکار هاموشـۆیان نـەدەکردو چـاکەیان نـەبوو، خۆیـان دوور دەخـستەوە، پێویـستە مسوڵمانی مولتەزیم صیلەی ڕەحمی خۆی بـەجێ بهێنـێ و پاداشتی خوایی و پشتگیری خـوای گـەورەو پلەبـەرزی لـە قیامەت لەدەست نەدات. عن عمرو بـن شـعيب عـن أبيـه عن جده قال: ((جاء رجلٌ الى رسول الله فقال: يا رسول الله أفاكافئهم، فقال ﷺ: (لا) إذن تتركون جميعاً، ولكـن جُـد بالفضل، وصلهم فإنه لن يزال معـك ظهـير مـن الله -عـزّ وجّل- ومادمـت ذلـك)) رواه أحمـد (٢٠٨/٢،١٨١)، قـال الهيثمي: وفيه حجاج بن أرطأة وهـو مـدلس، وبقيـة رجالـه ثقات ﴿مجمع الزوائد (١٥٤/٨)﴾.

لە فەرموودەیەکی تر دەفەرموێ: عـن أبـي هريـرة عـن النبّـي قـال: ((مـن أراد أن يُـشرّف لـه بنيانـه ويُرفـع لـه

الـدرجات يـوم القيامـة فليـصل مـن قطعـه، ولـيعط مـن حرمه، وليَعفُ عمَّن ظلمـه، ولـيَحلُم عمَّـن جهـل عليـه)) تاريخ بغداد (٤/٢١) الكامل (١/١٠٠) لابن عدي، عن برّ الوالدين لابن الجوزي (٢٧١).

هـەروەها پاداشـتی صـەدەقەو خێـر بـە خزمێـك، كـە دژایەتیت دەكات تەنیتی پاداشتەكەی لە خزمێكی‌تر باشترە وەك پێغەمبـەری خـوا دەفـەرموێ: ((إنَّ أفـضل الـصدقة الصدقة على ذي الرّحم الكاشح)) أخرجه أحمد (٣/٤٠٢)، والدارمي (١٦٧٩) عن حكيم بن حزام بسند حسن، أنظر صحيح الجامع (١١١٠)، وفي مجمع الزوائد (٣/١١٦) عـزاه لأحمد وللطبراني في الكبير وقال: إسناده حسن.

دیـارە چـاكەكردن لەگـەڵ خـزمو كـەس‌وكارو سـەردانی كردنیان دەبێتە مایەی بەرەكەت لە عومرو ماڵو منـداڵو رزقو رۆزی، وەك لە فەرموودەكانی پێغەمبـەردا هـاتووەو فەرمان دەكات ئەو كەسەی دەیەوێ حاڵی باش بێت‌و لەش ساغو رزق زۆر بێت، كە ئەمە مانای بەرەكەت‌و زیادبوونی عـومرە، بـا چـاكە لەگـەڵ خـزمو كـەس‌وكاری بكـات‌و

سەردانیان بکات، وەك دەفەرموێ: **((مَن أحب أن يمد الله في عمره ويزيد في رزقه فليصل رحمه))** رواه البخاري ومسلم وأحمد عن أنس.

لە گێڕانەوەیەکی ئەبو هورەیرەدا دەفەرموێ: **((مَن أحب أن يبسط له في رزقه، ويُنسأ له في أثره: فليصل رحمه))** رواه البخاري (٥٩٨٥) وعنده في الأدب المفرد (٥٧) والبيهقي في شعب الايمان (٦/٢١٨).

خاتوو عائیشە دەفەرموێ پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: **((صلة الرحم و حُسن الخُلُق و حُسنُ الجوار يُعَمِّران الديار، ويزيدان في الأعمار))** أخرجه أحمد (٦/٢٦٦).

صیلەی رەحمیش گەر تەنها بە سەلام کردن بێت بەجێ دەگەیەنرێ، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرمووێ: **((صلوا أرحامكم ولو بالسلام))** حسن، القضاعي في الشهاب (٦٥٣-٦٥٤). أنظر الصحيحة للألباني (١٧٧٧).

بەڵام گەر مسوڵمان صیلەی رەحم بەجێنەهێنێ و لەگەڵ خزم و کەس وکاری چاکەکار نەبێ و سەردانیان نەکات، ئەوا خوای گەورە بەهەشتی لێ حەرام دەکات و ناچێتە

بەهەشتەوە، وەك پێغەمبەری خوا دەفەرموێ: **((لا يدخل الجنّة قاطع))** رواه البخاري ومسلم وأبوداود والترمذي وأحمد وابن حبان من جبير بن مطعم.

هەروەها دەفەرموێ: **((الرحم شجنة من الرحمن فمن قطعها حَرَّم عليه الجنّة))** رواه أحمد (١/١٩٠)، و بنحوه عند الحاكم (٤/١٥٧) عن سعيد بن زيد (الشجنة: عروق الشجر المتشابكة).

تەنانەت خوای گەورە کارو کردەوەی ئەو کەسانە قبوڵ ناکات کە صیلەی ڕەحم بەجێ ناهێنن، وە بەخششی خۆی بەسەریاندا نابارێنێ و بێبەشیان دەکات.

عن أبي هريرة أن رسول الله قال: **((إن أعمال بني آدم تُعرض كل خميس ليلة الجمعة، فلا يقبل قاطع الرحم))**. رجال ثقات كما في مجمع الزوائد(٨/١٥١)، وهو عند أحمد في مسنده (٢/٤٨٤).

وعن عبدالله أبي أوفى قال: قال رسول الله: **((إن الرحمة لا تنزل على قوم فيهم قاطع رحم))**. للبيهقي (٧٩٦٢). فانظر مجمع الزوائد (٨/١٥١).

لە کۆتاییدا بابزانین کە چاکەکردن لەگەڵ خزم و کەسوکار سەردانی کردنیان (دە) خەسڵەتی جوانی لێ دێتەدی:

١- ڕەزامەندی خوای لێ بەدەست دەهێنرێ، چونکە خوای گەورە فەرمانی بە صیلەی ڕەحم کردوە.

٢- خۆشی و شادی و دڵخۆشیی دەکەوێتە ناویانەوە، لە فەرموودەشدا هاتووە: (باشترین کردەوە، دڵخۆشکردنی بڕوادارە) ئەمەش لە (سلسلة الصحيحة للألباني (١٤٩٤)دا هاتووە.

٣- فریشتەکان پێی دڵخۆش دەبن.

٤- لەلایەن مسوڵمانانەوە ستایش دەکرێ.

٥- ئیبلیس خەفەتی پێدەخوات.

٦- بەرەکەت دەکەوێتە تەمەنیەوە.

٧- بەرەکەت دەکەوێتە رزق و ڕۆزییەوە.

٨- مردوەکانی پێی دڵخۆش دەبن، چونکە باب و باپیران بە صیلەی ڕەحم دڵخۆش دەبن.

٩- خۆشەویستی پێ زیاد دەبێت.

١٠- دوای مردنی پاداشتی زیاد دەبێ، چونکە کە باسی دەکەن بەچاکە دوعا خێری بۆ دەکەن.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان لە میوانــداریدا

ڕێزگرتنــی میــوان لـەو فەرمانانەیــە، کـە پێغەمبـەری خوا ﷺ داکۆکی لـێکردووەو، لەگەڵ ئیمان بـەخواو ڕۆژی دوایی جوت کردووە، وەك دەفـەرموێ: ((مـن کـان یـؤمن بالله والیوم الآخر فلیکرم ضیفة... هەرکەسـێ بـڕوای بـە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە با ڕیزی میوانەکەی بگرێـت)). رواه البخاري (١٣/٨) ورواه مسلم (٧٤/٧٥).

میوانداریش چەند ئاداب و ئاکـارێکی هەیــە، پێویـستە بابای مسوڵمان پیادەی بکات:

١- پێویـــستیی و داواکاریـــەکانی میـــوان بەوپـــەڕی دڵخۆشییەوە بەجێبهێنرێ.

٢- پێشوازی لە میوان بکرێ بە ڕویەکی گـەش و خەنـدەوە بەخێرهاتنی بکرێ، هـەروەها لـە شـوێنێکی گونجـاو و لەبار دابنرێ و، شوێنی ئاودەسـتی پیـشان بـدرێ، بـۆ نوستن و لەخەو هەڵسان کاتی دیاریکراو دابنرێ.

گەر ماڵ گونجاو نەبوو، ماڵەکە گچکەو تەسک بوو، ئەو کاتە دەکرێ لە ئوتێل ژووری بۆ تەرخان بکرێو بەکرێ بگیرێ.

بابای میوانیش نابێ لەدڵی خۆی بگرێ، کە لە ئوتێل ژووری بۆ گیراوە، چونکە هەموو کارێك بەپێی تواناو گونجانە، ((لا يكلّف الله نفساً إلاّ وسعها)) نەك سەغڵەتیو زەحمەتیی، لە ئیسلامیشدا نابی مرۆڤ زیان نە بەخۆیو نە بە خەڵکی تر بگەیەنێ ((لا ضرر ولا ضرار)).

٣- بابای میوان گەر لە ماڵی هاورێکەی مایەوە، پێویستە لەگەڵ بابای میواندار کاتی دەرچوونی دیاری بکاتو لەگەڵی لەماڵ بچێتە دەرەوە، دیاریکردنی کاتیش بۆ ئەوەیە، تا میواندار لەکاتی خۆی دوانەخرێ، هەروا کاتی هاتنەوە ماڵیش دیاری بکەن، نەبادا بابای میوان پێش میواندار بچێتەوە ماڵ.

٤- لە ئەدەبو ئاکاری مسوڵمان نیە، کە بابای میوان بەبێئیزنو مۆڵەتی خاوەن ماڵ لەماڵ دەربچێت،

شتێکی جوان نیە خاوەن ماڵ بچێتە ژوری میوان، کەچی بابای میوان بەبێ ئاگاداری ئەو دەرچوبێت.

٥- بابای میوان لە سێ رۆژ زیاتر نەمێنێتەوە، نەبادا ببێتە مایەی بارگرانیو لەکارکردنی خاوەن ماڵ. پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ((**الضيافة ثلاثة أيام فما زاد فصدقة**... میوانداری سێ رۆژە، گەر لەوە زیاتر بێت ئەوە خێرە)) متفق علیە، مەگەر خاوەن ماڵ سور بێت لەسەر زیاتر مانەوەی میوان.

٦- نابێ خاوەن ماڵ، ئیش بە میوان بکات، چونکە دەبێتە مایەی زەحمەتو ناخۆشیی بۆ میوان، هەروا ئەمە رێزو ئەدەب نیە بەرانبەر بە میوان، هەروا کارێکی ناجوامێرانەیە.

٧- لە ئەدەبو رێزگرتنی میوان ئەوەیە، کە بەو شێوازە قسەی لەگەڵ بکرێ، کە دڵی پێ خۆش ببێت، هەروا خۆشحاڵی بەهاتنی دەربڕێو لە حاڵو ئەحواڵیو کەس‌وکاری پرسیار بکرێ، هەروا لەبەردەمی میوان نابێ باسی دەستکورتیو نەداری بکرێ، یان لەبەردەمی

ئەودا نابێ خۆ لە منداڵ تورە بکرێ، یان لە منداڵ بدرێ، نەبادا بە گومانی خۆش نەهاتنی ئەو لێك بداتەوە.

٨- رێزگرتنی میوان لەلایەن خواردنەوە، بە پێی دارایی‌و هەبوویی‌یە، نابێ لەتوانا بەدەر خواردنی بۆ ئامادە بکرێ، کە خاوەن ماڵ لەدەری قەرزار ببێتەوە، چونکە ئەسڵی مەبەست روخۆشی‌و گوفتار جوانیە، لە ئیمامی ئەوزاعی‌یان پرسی: رێزگرتنی میوان چیە؟ ئەویش گوتی: روخۆشی‌و قسەخۆشیی. بەڵام گەر خاوەن ماڵ دارا بوو، با خواردنی باش بۆ میوان ئامادە بکات بەبێ زیادەرۆیی کردن.

٩- لەکاتی نان خواردن، نابێ خاوەن ماڵ، پێش میوان دەست لەنان خواردن هەڵبگرێ، چونکە میوانەکە شەرم دایدەگرێ‌و ئەویش دەست هەڵدەگرێ، کە هێشتا تێر نەبووە، گەر خاوەن ماڵ زوو تێر بوو، با خۆی بە کەوچکەکەیەوە بخافڵێنێ، کە میوانەکە هەست بکات، ئەو بەردەوامە لە نان خواردن.

هەروەها دەبێ خاوەن ماڵ ئاگاداری میوان بێ، خواردنی بۆ تێبکات، نەبادا ئەو کەسە شەرم بکات، وەك لە فەرموودەی پێغەمبەرﷺ دا هاتووە، کە ئیبن عومەر گوتویەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((إذا وضعت المائدة فلا يقوم رجلٌ حتى ترفع المائدة، ولايرفع يده وإن شبع حتى يفرغ القوم، وليعذر فإن الرجل يُخجِلُ جليسه، فيقبض يده، وعسى أن يكون له في الطعام حاجة)) سنن ابن ماجه، ج٢، ص١٠٩٦.

واتە: گەر سفرەی نان ڕاخرا، با هیچ کەسێك هەڵنەستێ، هەتا سفرەکە هەڵدەگرن، با دەست لە نان هەڵنەگرێ، ئەگەر چی تێریش بوبێ، هەتا میوانەکان لە خواردن دەبنەوە، با لە خواردنەکە کەمێك زیاتر بخوات، چونکە بە دەست هەڵگرتنی ئەو کەسەی لە تەنیشتی دانیشتووە بە شەرم دادەخات و ئەویش دەست دەکێشێتەوە، کە ڕەنگە هێشتا ماویەتی تێر ببێ.

١٠- پێش نان خواردن و لە کاتی نان خواردن باسی شتێ وانەکرێ، کە میوان پێی ناخۆشە و بێزی لێ دەبێتەوە

ئارەزوی پـێ دەگیرێ، وەك بـاس نـەكردنی (نەخۆشـی، ڕشانەوە، مشكو جورجو...هتد).

١١- هـەروەها لـە ریزگرتنـی میـوان ئەوەیـە، كـە بـە خۆشحاڵیەوەو بە گوتـەی شـیرین بـەڕێ بكـرێو داوای گەردن ئازایی لـێ بكرێ لە هەبوونی كەمتەرخەمیی.

ئـــەدەب و ئاكاری مســـوڵمان لـە بەكارهێنانی تەلــەفۆن و مۆبایل دا

گوێچكە بەخششێكی هەستیارو گرنگـە، كـە خـوا بـە بەنــدەی خــۆی بەخــشیوە، ئــەم دەزگایــەش دەبــێ لــە گوێبیستنی شتی خراپ و نابەجێی بپارێزین و، نەهێڵین بـە بیستنی قسەی ناشیرین و نابەجێ و حەرام، ببێتە شـایەت و بەڵگە لەسەرمان لە ڕۆژی دواییدا.

دیارە تەلەفۆن و مۆبایل لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا بۆتــەی پێویـستییەكی بەڵگەنەویــست، كــە دەبــێ بەشــێوەیەكی دروست و بەجێ بەكاربهێنرێ، كە كاریگەری خراپی لەســەر كۆمەڵگە نەبێت.

جا هەندێ ئاداب و ئاكارو ڕەوشت هەیە بۆ بەكارهێنانی تەلــەفۆن و مۆبایــل، كــە پێویــستە مرۆڤــی مــسوڵمانی ڕاســـتەقینە پابەنــدی بێــت و جێبــەجێی بكــات، كــە ئەمانەن:

١- کە تەلەفۆن دەکەی، دەڵێی: (ئەلۆ... السلام علیکم... من (فلانم)) ئینجا چاکو چۆنی دەکەیت.

٢- ڕەچاوکردنی بارودۆخی ئەو کەسانەی کە پەیوەندییان پێوە دەکەیت، نابێ لەکاتی نوستنو کاتی کارکردنو وەك کاتی بەیانییەکی زوو، یان لە شەوی درەنگ وەخت، یان کاتێك کە دەزانی وەختەکە وەختی نوستنە، تەلەفۆن بکەیت.

٣- لەکاتی تەلەفۆن کردندا درێژە بە قسە نەدەیت، ئەو تەلەفۆنەکە مەشغول نەکەیت، لەوانەیە خەڵکانێك هەبن، بیانەوێ پەیوەندیت پێوە بکەن، یان بیانەوێ پەیوەندی بەو کەسانەوە بکەن، کە تەلەفۆنیان بۆ دەکەیت....

٤- بۆ حاڵەتی پێویست نەبێ تەلەفۆن نەکەیت، وەك سەردانی نەخۆشێك، یان خێروچاکەیەك، یان قسەیەکی گرنگ، هەروا تەلەفۆن نەکەیتە ئامێرێکی گاڵتەو سوعبەت، یان هەراسان کردنی خەڵك...

٥- لەکاتێك لە ناودەستی، وەڵامی مۆبایل مەدەوە، چونکە شوێنێکە شیاوی قسەکردن نیە...

٦- بۆ پێویستی نەبێت لە شوێنە گشتیەکان وەك ناو پاس‌و ریم‌و ئۆتۆمبیل‌و ڕێگاو قوتابخانەو نەخۆشخانەکان، مۆبایل بەکارمەهێنە.

٧- ئەو مۆبایلانەی کامیرایان تێدایە، نابێ بەبێ مۆڵەتی هیچ کەسێ وێنە بگیرێ، نابێ وێنەی ئافرەتان بگیرێ، کە دوایی وەك هەڕەشە بەرانبەر بە کەسانیان بەکاریان دێنن، هەرچەندە ئەمە لە ڕەوشتی موسڵمانی پابەند بە دینی خوا ناوەشێتەوە..

٨- لەسەر دایك‌و باوکانی هۆشیار بەدینی خوا، کوڕو کچانیان لەم ئامێرە ئاگادار بکەن‌و لایەنە خراپ‌و باشەکانیان بۆ ڕون بکەنەوەو ڕێنماییان بکەن، کە بۆ چ شتێ بەکاری بهێنن‌و بۆ چ شتێ بەکاری نەهێنن.

ئـــەدەب و ئاکاری مســوڵمان
لــەکـــاتی نـــان خـــــواردن

لە کاتی نان خـواردن چـەند ڕەفتارێـك هەیـە ئیـسلام دایناوە، کە پێویستە بە منداڵ و گەورەوە پیادەی بکەن:

أ- شوشتنی دەســتەکان پێش نان خواردن:

وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویـەتی ((**برکـة الطعـام الوضوء قَبْلَهُ والوضوء بَعْدَه**: بەرەکەتی خواردن لەوەدایـە، کە لە پێش نـان خـواردن دەسـت بـشۆری و لـە دوای نـان خواردنیش))[١].

هەروەها ئەنەس دەڵێ: گوێم لە پێغەمبـەری خـوا بـوو ﷺ دەیفەرمو: ((**مَنْ أحبَّ أن یکثر الله خیر بیتهِ فلیتوضأ إذا حَضَر غِذاؤه واذا رَفَع**: هەر کەسێك پێی خۆشـە خێـر و بێری ماڵەکەی زۆر بێ با دەســتنوێژ هـەڵگرێ (مەبەسـتی

١) رواه ابو داود والترمذي عن سلمان الفارسي.

دەست شوشتنە) گەر خواردنەکەی بۆ ئامـادەکراو، وە کـە هەڵگیراش))[١].

ب- نـاوی خوا هێنان لەکاتی دەست کردن بە خواردن.

ئەمەش وەك پێغەمبەر فەرمانی کـردووە، کـە خـاتوو عائیشە -ڕەزای خوای لـێبێ- گوتویـەتی: پێغەمبـەری خواﷺ فەرمویەتی: ((**إذا أكـل أحـدكم فليـذكر اسـم الله تعالى. فإن نسي أنْ يذكر اسم الله تعـالى في أولـه فليقـل: باسم الله أوله وآخـره**: ئەگـەر یـەکێك لـە ئێـوە خـواردنی خوارد، با ناوی خوا بـێنیو بڵـێ: (بـسم الله)، ئەگـەر لـە سەرەتاوە لە بیری چوو ناوی خوا بێنێ، بـا بڵـێ (بـسم الله أولـه وآخـره) واتـە: بـەناوی خـوا لـە سـەرەتای خـواردنو کۆتاییـەکەی))[٢].

ئیمام ئەحمەدو غەیری ئەویش دەگێڕنـەوە: ((**أن النبـي ﷺ إذا أكل أو شرب قال: الحمدلله الـذي أطعمنـا وسـقانا وجعلنا مـسلمين**: گەر پێغەمبەر خواردنێکی بخواردایە، یان

---

١) رواه ابن ماجه والبيهقي.

٢) رواه ابو داود والترمذي.

شلەیەکی خواردبوایە، دەیفەرمو: سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە خواردن‌و خواردنەوەی پێ بەخشین‌و ئێمەی کرد بە مسوڵمان)).

ج- کە خواردنێکی بۆ هاتە بەردەم ڕەخنەی لێ‌نەگرێ:

ئەوەشیان سیفەتی پێغەمبەری ئازیزمانە، وەك بوخاری‌و موسلیم لە ئەبو هورەیرەوە دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((ما عاب رسول الله ﷺ طعاماً قَطُّ: إن اشتهاه أكله، وإنْ كَرِهَهُ تركه: پێغەمبەری خوا هەرگیز عەیب‌و ڕەخنەی لە خواردن نەگرتووە، گەر حەزی لێ بوایە ئەیخوارد گەر حەزی لێ‌نەبوایە نەیئەخوارد، وازی لێ‌ئەهێنا)).

ئەم سیفەتە بەرزەی پێغەمبەر ﷺ، هەست ڕاگرتن‌و پێزانینێتی بەرامبەر بەو کەسەی خواردنی بۆ ئامادە دەکات، تا تەریق نەبێتەوەو، لە چێشت ئامادەکردن سارد نەبێتەوە.

د- بەدەستی ڕاستو لەبەردەمی خۆدا خواردن بخوریٰ:

ئەمەش وەك موسلیم لە عومەری كوڕی ئەبی سەلمە ڕەزای خوایان لیٚ بیٚ دەگیٚڕیٚتەوە، عومەر دەڵیٚ: (**كُنْتُ غُلاماً في حِجْرِ رسول الله ﷺ وكانت يدي تطيش في الصَّفْحةِ فقال لي رسول الله ﷺ "يا غلام سَمِّ الله وكُلْ بيمينك وكُلْ مما يليك**: منداڵ بووم لە ژیٚر سەرپەرشتیو چاودیٚری پیٚغەمبەری خوا، لە كاتی نان خواردن دەستم بەم لاو ئەم لای قاپەكە دەگیٚڕا، پیٚغەمبەری خوا پیٚ گوتم: ((ڕۆڵە! لە كاتی نان خواردن ناوی خوا بیٚنە، واتە بڵیٚ (بسم الله)و بە دەستی ڕاستت بخۆو لە پیٚش خۆتەوە بخۆ)).

هـ- بە پاڵ كەوتنەوە خواردن نەخوریٚ:

ئەمەش لەبەر ئەوەی زیانی تەندروستی هەیەو نیشانەیەكی لووت بەرزیو فیزیە. پیٚغەمبەریش ﷺ، كە بوخاری لە ئەبی جحیفەی وەهەبی كوڕی عبدالله دەگیٚڕیٚتەوە، فەرمویەتی: ((**لا آكل متكئاً**: بە پاڵ كەوتنەوە خواردن ناخۆم)). موسلیم لە ئەنەسەوە

دەگێڕتەوە، کە وتویەتی: ((رأيت رسول الله ﷺ جالساً مقيعاً ياكل تمراً: پێغەمبەری خوام بینیوە بە دانیشتنەوە خورمای دەخوارد.))

و- لە کاتی نان خواردن واباشە قسە بکرێ:

موسلیم لە جابرەوە رەزای خوای لێبێ دەگێڕێتەوە: ((أن النبي ﷺ سأل أهله الأُدُمَ، فقالوا: ما عندنا إلاَّ خَلٌّ، فدعا به فجعل يأكل منه ويقول : نِعْمَ الأُدُمُ الخل، نِعْمَ الادُمُ الخلّ: پێغەمبەری خوا داوای لە خێزانەکەی کرد، کە پێخوری بۆ بێنێ، وتیان تەنها سرکەمان هەیە، جا داوای سرکەی کرد بۆی بێنن. کە هێنایان دەستی کرد بە خواردنی و دەیفەرمو: باشترین پێخور سرکەیە، باشترین پێخور سرکەیە).

بەڵام کە قسەدەکرێ، ئەوکەسەی خواردنی لەدەم دایە، با خواردنەکەی قوت بدات، ئنجا قسە بکات، یان کە خواردنی لەدەم دایەو قسە دەکات، با دەست بە دەمیەوە بگرێ، تا خواردنی ناو دەم بەدەر نەکەوێ، چونکە

بەدەرکەوتنی خواردنی ناو دەم، دەبێتــە هــۆی بێزبونــەوەو قێزکردنەوەی بەرامبەرەکەی، هەروەها نەهێڵێ خواردن بــە لێوو دەمیەوە بنوسێ، پێویــستە دەستەسڕ (کلینکس) بەکاربێنێ بۆ خاوێن کردنەوەی لێــوو دەمــی لــەکاتی نــان خواردندا.

ز- گەر میوانی یەکێك بووی، وا باشە دوای تــەواوبوون لە نان خواردن دوعا بۆ خاوەن ماڵەکە بکەیت:

ئەبو داودو ترمذی لە ئەنەسەوە دەگێڕنەوە: **((أن النبيّ ﷺ جاء الى سعد ابن عبادة، فجاء بخُبْزٍ و زيتٍ فاكَلَ، ثم قال النبيّ ﷺ: أفْطَرَ عنْدكُمُ الصّائمون، واكل طعامكم الابرار، وصلّتْ عليكم الملائكة** ... پێغەمبەر چوو بــۆ لای سەعدی کوڕی عوبادە، جا نانو ڕۆنــی زەیــتو (ئەحمــەدو تەبــەرانی دەڵــێن مێوژیــان) بــۆ هێنــا، پێغەمبــەر نــانو مێوژەکەی خواردو، پاشان دوعای بۆکردن فــەرموی: ڕۆژوەوان لە لاتان ڕۆژو بشکێنێ، پیاوی چاك خواردنتان بخوات، فریشتەکانیش ڕەحمەتتان بەسەردا ببارێنن)).

ح- گەر یەکێك لە خۆی گەورەتری لەگەڵ بوو، یەکسەر ئەو دەست بە نان خواردن نەکات:

وەك موسلیم لە کتێبی (صحیح)ی دا لە حوزەیفەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**كُنَّا إذا حضرنا مع رسول الله ﷺ طعاما لم نَضَعْ ايدينا حتى يبدأ رسول الله ﷺ فيضع يده**: گەر لەگەڵ پێغەمبەری خوا ئامادەی خواردنێك بووباین، هیچ کامێکمان دەستمان بە نان خواردن نەدەکرد، تا پێغەمبەری خوا دەستی بە نان خواردن نەکردبایە)).

کەواتە لە ماڵێش، کە خێزان بەیەکەوە نان دەخۆن، هەتا باوك کە سەرۆکی خێزانە، دەست بە خواردن نەکات، با منداڵەکان پێش ئەو، دەست بە نان خواردن نەکەن، کەواتە دەبێ منداڵان وا ڕابهێنرێن پێش باوکیان دەست بە نان خواردن نەکەن.

ع- نیعمەتی خوا، بە تایبەتی خواردن بە کەم دانەنرێ:

وەك موسلیم لە ئەنەسەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: ((**كان رسول الله ﷺ اذا اكل طعاماً لَعِقَ اصابِعَهُ الثلاث وقال اذا سقطت لقمة احدكم فليأخذها وَلْيُمِطْ عنها الأذى ولياكلها**

ولا يدعها للشيطان. وامرنا ان نَسْلتَ القِصعة، وقال (إِنَّكُم لاتدرون في أي طعامكم البركة: گەر پێغەمبەری خوا خواردنی بخواردایە، هەر سێ پەنجەکانی دەلێسیەوە، جا فەرمویەتی: ئەگەر پارووییەك نان لە دەستان کەوتە سەر زەوی، با هەڵی گرێتەوەو ئەو پیسیەی، کە پێوەی دەنووسێ پاکی بکاتەوەو بیخوات، با بۆ شەیتانی بەجێ نەهێڵێ. هەروا پێغەمبەر فەرمانی پێکردووین، کە قاپی خواردنەکە هیچی تیا نەهێڵین‌و هەمووی بخۆین، فەرمویەتی: ئێوە نازانن لە چ خواردنێکدا بەرەکەتی تێدایە).

ئـەدەب و ئاکاری مسـوڵمان
لە کاتی خـــواردنەوەدا

أ- لەکاتی ئاو خواردنەوە یان هەر شـلەیەکی تـر نـاوی خوا بهێنرێ، کە خواردراوەش، سوپاسی خوا بکرێ و، بە سێ جار بخورێتەوە:

وەك ترمـذی لــە ئـیبن عــەبباس، ڕەزای خــوای لێبــێ، دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((لا تشربوا واحدا كَشُربِ البعير. ولكن اِشرَبوا مَثنـى وثـلاث، وَسَمُّوا إِذا انتم شَرِبْتم، واحمدوا اذا رفعتم ... وەك حوشـتر بە یەکجار ئاو، یان هەر شلەیەکی تر مەخۆنەوە. بەڵکو بە دووجار، یان سێجار بیخۆنەوەو ســێجار خواردنەوەکـەش، دەبێ لە نێوانیان لــە دەرەوەی جامو پەرداخــەوە هەناســە بــدەیت وەك پێغەمبــەر ﷺ ئــاوای کــردووە، ئەنــەس وتویەتی: ((أن رسول الله كـان يتـنفس في الـشرَاب ثلاثـاً)) رواه احمد (٢١١/٣). لــە کــاتی خواردنەوەیــدا نــاوی خــوا

بێنن، واته بڵێن: (بسم الله)، که خواردیشتانەوه سوپاسی خوا بکەن و بڵێن (الحمدلله).)).

فوو نەکردن لە ئاو خواردنەوە:

لەکاتی ئاو خواردنەوە، نابێ فو لە ئاوەکە بکرێت (ئەبو سەعید گوتویەتی: پێغەمبەری ﷺ خوا: **((نهی عن النفخ في الشراب...** قەدەغەی کردووە فو لە خواردنەوە بکرێت))رواه الترمذي (١٨٨٧)وصححه.

ب- پڕ نەکردنی گەدە لە خواردن و خواردنەوە:

وەك ئیمام ئەحمەدو ترمذی و غەیری ئەوانیش دەگێڕنەوە لە پێغەمبەری خواوە ﷺ، کە فەرمویەتی: **((ما ملأ آدمي وعاء شَراً مِنْ بَطنِهِ، بِحَسب ابْن آدمَ لُقَيمات يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فإنْ كانَ لابُد فاعلاً، فَثُلُث لِطعامِهِ و ثُلُثٌ لِشرابِهِ، وَثُلُثٌ لِنَفسِهِ ...** ئادەمیزاد هیچ کیسەیەکی لە سکی خراپتر پڕ نەکردووە، بۆ ئادەمیزاد بەسە چەند پاروویەك بخوات، تا پشتی پێ رابگیرێ، گەر ئاواشی نەکرد، با سکی بکات بە سێ بەشەوە، سێیەکی بۆ

خواردن‌و، سێیەکی بۆ خواردنەوەو، سێیەکی تری بۆ هەناسە)).

ج- خواردن‌و خواردنەوە بە ڕۆیشتن‌و دانیشتنەوە:

یەکێ لە ئاداب‌و ئاکاری خواردن‌و خواردنەوە ئەوەیە، دەکرێ بەڕۆیشتنەوەو بە ڕاوەستان‌و بە دانیشتن خواردن بخورێ‌و خواردنەوە بخورێتەوە. ﴿ئەوەتا (ابن عمر) گوتویەتی: (كنّا على عهد رسول الله ﷺ نأكل ونحن نمشي.. لە سەردەمی پێغەمبەر ﷺ بە ڕۆیشتنەوە خواردنمان دەخوارد﴾ سنن ابن ماجە ٢، ص١٠٩، جا گەر بە ڕۆیشتنەوە جائیز بێت، ئەوا بە ڕاوەستانەوە لە پێشترو دروستترە.

هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ بە ڕاوەستانەوە ئاوی خواردۆتەوە وەك ئیبن عەبباس گوتویەتی: ((أتيت النبيّ بدلو من ماء زمزم فشرب وهو قائم... دەولکەیەك ئاوی زەمزەمم بۆ پێغەمبەر هێنا، ئەویش بە ڕاوەستانەوە خواردیەوە)) متفق عليه .

هەروەها ئیمام عەلی کە ئاویان بۆ هێناوە، دەستو دەمو چاو شوشتوە، ئنجا بە ڕاوەستانەوە بەرماوەی ئاوەکەی خواردۆتەوەو، پاشان گوتویەتی: خەڵکانێك هەن پێیان ناخۆشە بە ڕاوەستانەوە ئاو بخورێتەوە، بەڵام پێغەمبەر ئاوای خواردۆتەوە (بە ڕاوەستانەوە، وەك من بە ڕاوەستانەوە خواردمەوە).

عن علي ﷺ (إنه صلى الظهر ثم قعد في حوائج الناس في رحبة الكوفة حتى غسل وجهه ويديه، وذكر رأسه و رجليه، ثم قام فشرب فضله وهو قائم، ثم قال: إن ناسا يكرهون الشرب قائماً، وإن النبّي صنع مثل ما صنعت) أخرجه البخاري في الصحيح ١٠/٨١)[١].

---

١) مصابيح السنة للإمام البغوي، المجلد الثالث، ص١٧٥.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمان
لە سـلاوکـردندا

سلاوکردن چەند یاساو ئادابێکی هەیە، کە دەبێ بزانرێ:

أ/ خوای گەورە فەرمانی کردوە بە سلاو لەیەکتری کردن:

وەك دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَاۚ... ﴿٢٧﴾ النور ... مەچنە ناو خانوویێك (ماڵێك)، کە هی خۆتان نیە، تا ڕێگەتان پێ نەدرێ و سلاو لە ئەهلی ئەو ماڵە دەکەن﴾

هەروەها دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا دَخَلۡتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ تَحِيَّةً مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةًۚ ... ﴿٦١﴾ النور ...گەر چوونە هەر ماڵێك سلاوی خوا لەسەر خۆتان بکەن، کە پیرۆزو پاك و باشە﴾.

پێغەمبەریش ﷺ فەرمویەتی، کە موسلیم لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە: ((**لا تدخلوا الجنّة حتى تؤمنوا ولا تؤمنوا حتى تحابوا أولا أدلكم على شيء إذا فعلتموه تحاببتم؟ أفشوا السلام بينكم**... تا باوەڕنەهێنن ناچنە بەهەشت، ئیمانیشتان تەواو نابێ، تا یەکتریتان خۆش نەوێ. ئایا شتێکتان پێ بڵێم گەر بیکەن یەکتریتان خۆش بوێ؟ سڵاو لە یەکتری بکەن)).

ب/ چۆنیەتی سڵاوکردن لەیەکتری:

پێویستە خۆمان و ماڵ و منداڵمان بەجۆرە سڵاو بکەین، کە ئیسلام بۆی دایناوین، ئەویش بەم شێوەیە: ئەوەی کە سڵاو دەکات دەڵێ: (**السلام عليكم ورحمة الله وبركاته**) بەرامبەرەکەشی لەوەڵامدا دەڵێ: (**عليكم السلام ورحمة الله وبركاته**) ئەمەش بە گوێرەی فەرمودە صەحیحەکانی پێغەمبەرە وەك ئەبو داود و ترمذی دەگێڕنەوە. لە عومرانی کوڕی حصین ڕەزای خوایان لێبێ دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ، گوتی: السلام عليكم، پێغەمبەر وەڵامی

دایەوەو پاشان پیاوەکە دانیشت و پێغەمبەر فەرموی ((دە)) واتە (دە) چاکەی بۆ نووسرا، پاشان پیاوێکی‌تر هاتە لای گوتی: السلام علیکم ورحمة الله، وەڵامی سڵاوەکەی دایەوەو پاشان دانیشت، پێغەمبەر فەرموی ((بیست)) واتە: بیست چاکەی بۆ نووسرا. پاشان پیاوێکی تر هاتە لای گوتی: (السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته) جا وەڵامی سڵاوەکەی درایەوەو پاشان دانیشت، پێغەمبەر فەرموی: ((سی)) واتە سی چاکەی بۆ نووسرا.

هەروەها بوخاری و موسلیم لە خاتوو عائیشە ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا پێی گوتم (ئەمە جبریلە سڵاوت لێ دەکات)، ئەویش وەڵامی داوەتەوەو فەرمویەتی (وعلیه السلام ورحمة الله وبرکاته).

ج- یاسا و ئاکاری سڵاوکردن:

ئەبو هورەیرە ڕەزای خوای لێ بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**یُسَلِّمُ الرَّاكِبُ على الماشي، والماشي**

على القاعِد، والقليل على الكثير ...سواریی سڵاو لە پیادە دەكات، ئەوەی دەڕوات سڵاو لەو كەسە دەكات، كە دانیشتووە، كۆمەڵێكی كەم سڵاو لە كۆمەڵێكی زۆر دەكەن)[1].

لە گێڕانەوەیەكی بوخاریدا دەڵێ: ((**يُسَلِّم الصَغير على الكبير** ...منداڵ سڵاو لە گەورە دەكات)).

ئەم ڕێنموویی و تەوجیهاتە پیرۆزە، پێویستە خۆمان بە گشتی و منالەكانمان بە تایبەتی پیادەی بكەین، چونكە سڵاوكردن سیفەتێكی دیارو جیاكەرەوەی ئوممەتی ئیسلامیە لە كۆمەڵانی تر.

د- پەروەردیارو مامۆستا پێویستە سڵاو لە منداڵ بكات:

وەك پێغەمبەرﷺ ئەم ڕەفتارە جوانەی كردووە، وەك بوخاری و موسلیم لە ئەنەس ڕەزای خوای لێبێ: دەگێڕنەوە: ((**أنه مرَّ على الصِبيان فَسَلَّمَ عليهم وقال كان**

---

١) بوخاری و موسلیم گێڕاویانەتەوە.

النبيّ ﷺ يَفعَلُهُ: ئەنەس بە لای چەند منداڵێکدا تێپەڕ بووەو سڵاوی لـێکردوون، جا گوتویـەتی: پێغەمبـەر ﷺ ئـاوا سـڵاوی لـە منـداڵان کـردووە)). لـە گێڕانەوەیـەکی موسلیم دا هاتووە: ((**أن رسول الله ﷺ مَرَّ على غِلْمان فَسَلَّم عليهم** ... پێغەمبـەر ﷺ بـە لای چـەند کوڕێژگەیەکدا ڕۆیشتووەو سڵاوی لـێکردوون))، هـەروەها لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داوددا هاتووە: ((**أن النبيّ ﷺ مرّ على غِلْمان يَلْعَبون فَسَلَّم عليهم**))، لـە گێڕانـەوەی (ابـن السنی)دا پێغەمبەر بە منداڵانی فەرموە: ((**السلام عليكم ياصبيان**... کوڕەکان! سڵاوتان لێبێ)).

لە ڕاستیدا ئەمەیە ڕەوشتو ڕەفتار بەرزی مـسوڵمانو خۆ بە زڵ نەزان، جا گەر ئێمەش خۆمان بـە شـوێنکەوتەی پێغەمبەر دەزانین، با پیادەی ئـەم ئایەتـە پـیرۆزە بکـەین ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ﴿٢١﴾ الأحزاب ... لە پێغەمبـەری خـوا پێـشەنگی زۆر جـوان بـۆ ئێـوە هەیە﴾.

هـ- وەڵامدانەوەی سلاوی نامسوڵمان بە (وعليكم):

ئەنەس دەڵێ : پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا سَلَّمَ عَلَيكم أهل الكتاب فَقولوا: وَعَليكُمْ**...گەر مەسیحیو جولەکە سڵاویان لێ کردن، ئێوە بڵێن: (**وَعَليكُمْ**) واتە: لە ئێوەش))[1]. هەروەها نابێ سەرەتا مسوڵمان سـلاویان لێ بکات، وەك لە حەدیسی موسـلیمدا هـاتووە: ((**لا تَبْـدَؤوا اليهود والنصارى بالسلام**... ئێوە دەستپێشخەری مەکـەن لە سڵاوکردن لە جولەکەو دیانان)).

و- سڵاوکردن سوننەتە، وەڵامدانەوەی واجبە:

(ابن الـسني) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((**مَـنْ أجابَ السلام فَهُوَ لهُ، وَمَنْ لَمْ يُجِـبْ فَلَـيس منـا** ...هـەر کەسێك وەڵامی سڵاو بداتـەوە ئـەوا خێرەکـەی بـۆ ئـەوە، هەرکەسێك وەڵامی سەلام نەداتەوە لە ئێمە نیە)).

با باوكو دایکانو پەروەردیاران بزانن، کە هەندێك کاتی

---

١) بوخاری و موسلیم گێڕاویەتیانەوە.

تایبەتی هەیە سڵاوکردن تیایدا باش نیە، وەك لە حاڵەتی: دەستنوێژ هەڵگرتن و لە حەمام، لە کاتێ کەسێك نان دەخوات، یان جەنگ دەکات، ئەو کەسەی یادی خوا دەکات، لە وتاربێژی هەینی، ئەو کەسەی لە مزگەوت ئامۆژگاری خەڵك دەکات، ئەو کەسەی کە بە شتێکەوە سەرقاڵە (پارە دەژمێرێ)و بە وەڵامدانەوەی سەلامەکەی شتەکەی لێ تێك دەچێت، یان لەلای ئاودەستخانە. جا لەو شوێنانەی کە سەلامکردنی تیایدا باش نیە، ئەو کەسەی کە سەلامی لێدەکرێ، بۆی هەیە وەڵام نەداتەوە.

ئــەدەب و ئاکاری مســـوڵمان لەکاتی مۆڵــەت وەرگرتن

ئیزن و مۆڵەت وەرگرتن چەند ئاداب و ڕەفتارێکی هەیە، کە پێویستە باوک و دایك خۆیان و منداڵەکانیان فێر بکەن و ئاگاداریان بکەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِيَسْتَـْٔذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ وَٱلَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا۟ ٱلْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَـٰثَ مَرَّٰتٍ ۚ مِّن قَبْلِ صَلَوٰةِ ٱلْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعْدِ صَلَوٰةِ ٱلْعِشَآءِ ۚ ثَلَـٰثُ عَوْرَٰتٍ لَّكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌۢ بَعْدَهُنَّ ۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَـٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ ﴿٥٩﴾ النـــور

...ئەی گەلی خاوەن باوەڕان! با ئەوانەی غــولام و کــەنیزی ئێوەن، ئەو کەسانەش لەئێوە، کــە بلــوغ نــەبون، ســێ جار

ئیزنی لـێ بخوازن: لەپێش نوێژی بەیانیدا، نیوەڕۆیان، کاتـێ شمەکان دادەنێن و لەپاش نوێژی خەوتنانیش، کـە ئـەم سـێ کاتە وەختی تەنیایی ئێوەن. لەپاش ئەوە، نە بۆ ئێوە قەیدی دەکا، نە بۆ ئەوان، کە بەدەوروبەرتاندا بێت: ئێوە پێکـەوە تێکەڵن. ئا بەجۆرە خودا نیشانەکانی خۆی بۆ ئێوە ئاشکرا دەکا. خودا زانای لەکارزانە. هەرکاتێ منداڵەکان بلوغیان بوو -ئەویش وەك ئەوانی پێشوو- گەرەکە ئیزن بخوازن﴾ .

لەم ئایەتە پڕ تەوجیهو ڕێنموویییەدا، خوای باڵا فەرمان دەکات بە باوك و دایکان، کـە ئـەو منداڵانـەی هەیانـە چ کوڕو چ کچ، کە نەگەیشتونەتە تەمەنی (١٥) ساڵی واتـە بلوغیان نەبووە، با فێریان بکەن لە سـێ حاڵـەت و کاتـدا، دەبێ ئیزن وەرگرن و لە دەرگا بدەن، کاتێك پێویـستیەکیان بە باوك و دایکیان دەبێ.

سـێ حاڵەتەکەش ئەمانەن:

یەکەم: لـە پـێش نوێـژی بـەیانی واتـە پـێش بـانگ دان، ئەمەش لەبەر ئەوەی دایك و باوك لـەو کاتـەدا لـە ژێـر پێخەفێکن، کە لـە وانەیـە ڕووت بـن و جـل و بـەرگیان

داماڵینی بۆ جووت بوون.

دووەم: کاتی نیوەڕۆ، چونکە لەو کاتەش بە تایبەتی لە وەرزی هاوین، کە کاتی پشودانە، لەوانەیە ژن‌و مێرد جل‌و بەرگیان دابکەنن.

سێیەم: لە دوای نوێژی خەوتنان، چونکە ئەو کاتە کاتی نووستن‌و حەسانەوەیە.

خوای گەورە بۆیە ئەم سێ کاتەی داناوە، کە ئیزنی تیا وەربگیرێ، چونکە ژن‌و مێرد لە حاڵەتێك دان، کە پێیان خۆش نیە منداڵەکانیان بەم شێوەیە بیانبینن، کە کاری ئاسایی خۆیان ئەنجام بدەن بۆ چێژ وەرگرتن لە یەکتری.

جا گەر لەم کاتەدا منداڵێکی بچوکیان، لەناکاو بچێتە ژوورەوە ئەم دیمەنە ببینێ، ئەوا یەکسەر لە مێشکی دا چاپ دەبێ‌و کار دەکاتە سەر دەروونی منداڵەکە، کە لەوانەیە ببێتە دروستبوونی ڕق‌و قینەیەك لە دڵیدا بەرامبەر دایکی، یان باوکی. هەروەها لەوانەشە هەوڵی ئەنجامدانی کارە جنسییەکەیان بدات، کە ئەمەش منداڵ بەرەو هەڵدێرو زوخاوی لادانی ڕەوشت دەبات. ئەمە

سەبارەت بە منداڵی باڵغەوە ئەوە دەبێ لەم سێ کاتەی، کە باس کراو لە کاتەکانی تریش، کە بیانەوێ بچنە ژووری دایكو باوکیان، دەبێ لە دەرگا بدەن، تا ئیزنیش وەرنەگرن نەچنە ژوورەوە، وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۝٥٩﴾ النور....

هەر سەبارەت بە ئیزن وەرگرتنەوە چەند ئادابێکی تر هەیە، کە بۆ گشتی پیادە دەکرێ وەك:

أ/ سەلام کردن پاشان ئیزن وەرگرتن:

وەك ئەبو داود گێڕاویەتیەوە، کە پیاوێك لە بەنی عامر داوای ئیزنی کرد، کە بچێتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، کە لە ماڵێدا بوو گوتی: ((أألِجُ؟: ئایا بێمە ژوورەوە؟)) پێغەمبەری خوا بە خزمەتگوزارەکەی فەرموو: (بڕۆ لای ئەم پیاوەو شێوەی ئیزن وەرگرتنی فێر بکەو پێی بڵێ: ((قل السلام علیکم: أأدْخُلْ)) جا لەو کاتەدا پیاوەکە گوێی لێ بوو، گوتی: ((السلام علیکم. أأدْخُلْ؟:

سـلاوتان لـــێبێ، ئایـا بێمـە ژوورەوە؟)) پێغەمبـەریش ڕێگەی پێداو چووە ژوورەوە.

ب/ لەکاتی ئیزن وەرگرتن نـاوی، یـان سـیفەتی، یـان نازناوی خۆی ئاشکرا بکات‌و بڵـێ: من فلانم

لە صحیحی بوخاری‌و موسـلیمدا هـاتووە: ((عـن أبـي موسى لَمَّـا جَلَـس النبّـي ﷺعلـى بئـر البـستان، وجـاء ابوبكر فاستأذن ، فقال ابو موسـى مَـنْ؟ قـال: ابـوبكر ثـم جاء عمر فاستأذن فقال: من؟ قال عمر، ثم عثمان كـذلك: ئەبو موسا گوتویەتی: کە لەوکاتەی پێغەمبەرﷺ لەسـەر بیری بیستان دانیشتبوو، ئەبوبەکر داوای ئیزنی کـرد، کـە بێتە لای پێغەمبەرﷺ، ئەبو موسا گوتی کێیە؟ ئـەویش گوتی: ئەبوبەکر، پاشان عومەر داوای ئیزنی کرد، گـوتی: کێیە؟ گوتی: عومەر، پاشان عوسمـان بـە هـەمان شـێوە داوای ئیزنی کرد)).

هەروەها لە صحیحی بوخاری‌و موسلیم هـاتووە، جـابر دەڵـێ: ((أتيـت النبّـي ﷺفـدَقَقّتُ البـاب فقـال: مَـنْ ذا؟

فَقُلْتُ: أنا فقال عليه الصلاة والسلام: أنا أنا كأنه كرهها ...چوومه لای پێغەمبەر، لەدەرگام دا، فەرمووی کێیە؟ دەڵێ گوتم: منم، پێغەمبەر فەرمووی: من من؟ پێی ناخۆش بوو بڵێم من من)).

ج- ئیزن وەرگرتن (لە دەرگادان) سێ جارە:

وەك لە صحیحی بوخاریو موسلیم دا هاتووە، ئەبی موسای ئەشعەری گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**الإستئذان ثلاث، فإن أذِنَ لَكَ وإلاَّ فارْجِعْ**: ئیزن وەرگرتن (لە دەرگادان) سێ جارە، گەر ئیزنیان دای بێیتە ژوورەوە، ئەوا باشە ئەگینا بگەڕێوە)).

جا لە نێوان ئەم سێ ئیزن وەرگرتنە واباشە بە قەدەر نوێژێکی چوار رکاتی بوەستی نەبادا ئەو کەسەی لە ژوورەوەیە خەریکی نوێژ بێت، یان دەست بە ناو بگەیەنێ.

د- بە توند لە دەرگـانەدان.

نابێ بە توندی لە دەرگـا بـدرێ، بـا ئەوکەسـە خـاوەن ماڵیش بێ، یان یـەکێك لـە ئەنـدامانی خێـزان بـێ. لـە ئەنەسـەوە ڕەزای خـوای لێبـێ ((إنْ أبـواب رسـول الله ﷺ كانتْ تُقْرَعُ بالأصابع ...بە پەنجـە لـە دەرگـای ماڵـەکانی پێغەمبەر ئەدران))[1].

هەروەها پێشینە صالحەکان بە سـەرەپەنجە لـە دەرگـای ماڵی مامۆستاکانیان ئەدا، کـە ئەمـەش ئەوپـەڕی ڕێـزو ئەدەب دەگەیەنێ. بەڵام هەندێك لە دەرگادان هەیـە کـەوا پێویست دەکات بە توند لە دەرگا بدرێ، ئـەگینا لەوانەیـە گوێیان لێ نـەبێ. بـەڵام گـەر ماڵێـك زەنـگ (جـرس)ی هەبوو، ئەوا دەبێ بە سووکیو لەسەرخۆیی لە جەرەسـەکە بدرێ، کە ئەمەش نیشانەی ڕەوشتو ڕێز دەربڕینە.

---

١) أخرجه البخاري في الادب المفرد.

ﻫ- لە کاتی دەرگادان لەلایەکی دەرگا بوەستی:

ئەمەش بۆ ئەوەیە نەبادا لەکاتی کردنەوەی دەرگاکە ئافرەتێکی بێگانە دەرگا بکاتەوەو، توشی ڕوانینی حەرام ببێت، ئیزن وەرگرتنیش بۆ ئەوەیە تا توشی ڕوانینی حەرام نەبێت، وەك پێغەمبەر ﷺ جەختی لەسەر کردووە بۆ هاوەڵە بەڕێزەکانیو فەرمویەی: ((**إنَّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجْلِ البَصَر** ...ئیزن وەرگرتن بۆ ئەوە دانراوە نەبادا مسوڵمان تووشی ڕوانینی حەرام ببێت))[1].

هەروەها تەبەرانی لە عبداللهی کوڕی بسر ڕەزای خوای لێبێ گێڕاویەتیەوە، کە گوتوویەتی: ((**سَمِعْتُ رسول الله ﷺ یقول: لا تأتوا البیوت من أبوابها ولکن ائتوها من جوانبها فاستأذنوا. فإن أُذنَ لکم فادخلوا وإلاَّ فارجعوا:** گوێم لە پێغەمبەری خواﷺ بوو ئەیفەرمو: کاتێك کە چوونەماڵێك بەرامبەر دەرگاکەی مەوەستن، بەڵکو لە لایەکی دەرگاکە بوەستنو لە دەرگا بدەنو ئیزن وەرگرن، جا گەر ڕێگەیان پێدان بچنە ژوورەوە، بڕۆنە ژوورەوە، ئەگینا

---

١) رواه الشیخان.

بگەڕێتەوە دواوەو مەچنە ژوور بە بێ ئیزن پێدانتان)).
هەروا ئەبو داود گێڕاویەتیەوە: ((كان رسول الله ﷺ اذا أتى باب قوم لم يَسْتَقْبِل الباب منْ تِلقاء وَجهه، ولكن من ركنه الأيمن أو الأيسر ويقول: السلام عليكم، السلام عليكم)) ...پێغەمبەری خوا گەر بچویا بەر دەرگای ماڵی کەسێك، بەرامبەر دەرگاکەیان نەدەوەستا، بەڵکو لە لای ڕاستی دەرگاکە یان لای چەپی دەرگاکە دەوەستاو، دەیفەرمو: سلاّوتان لێ بێ، سلاّوتان لێ بێ)).

و- گەر خاوەن ماڵ گوتی بگەڕێوە دەبێ بگەڕێتەوە:

ئەمەش وەك خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا۟ فِيهَآ أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُوا۟ فَٱرْجِعُوا۟ ۖ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ ﴿٢٨﴾ النور ...ئەی ئەو کەسانەی بڕواتان

هێناوە مەچنە هیچ ماڵێکەوە بە بێ ئیزن وەرگرتن‌و ڕێگە دان‌و سەلام کردن لە خاوەنی ماڵەکە، ئیزن وەرگرتن لە کاتی چوونە ماڵێك بۆ ئێوە باشترو چاکترە، تا هەردەم لە یادتان بێت. جا ئەو ماڵەی کە بۆی دەچن گەر کەسی تیا نەبوو مەچنە ژوورەوە، تا ڕێگەتان پێدەدەن، گەر پێیان گوتن بگەڕێنەوە، ئێوەش بگەڕێنەوە ئەمە بۆ دڵی ئێوە پاکترە﴾.

مسوڵمانی بەڕێز: ئەوە خوای بەرزو گەورە، ڕێرەو قاعیدەیەکی زۆر جوانی بۆ داناوین، دەبا ئێمە لەسەر خۆمان‌و منداڵەکانمان بێنینە دی‌و، بەبێ ئاگاداری خاوەن ماڵ‌و لە دەرگانەدان نەچینە ماڵی هیچ کەسێك، بۆیەش ئەڵێم نەچین وەك ئامۆژگاری، چونکە زۆر کەس هەن بە بەڵگەی ئەمە ماڵی خزممە، یان هاوڕێی گیانی بە گیانیمە، یان ماڵمان تێکەڵاوە، یەکسەر خۆی ئەکات بە ماڵدا.

کاتێکیش گەر گوتیان زەحمەت نەبێ بگەڕێوە، ئێستا کاتم نیە دڵ گران نەبێت، چونکە لەو کاتەی تۆ دەچیتە لای ئەو، لەوانەیە گیروگرفتێکی هەبێ‌و سەلیقەی قسە کردن‌و ڕووخۆشی نەبێ یان لەوانەیە.....هتد.

ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان لـە کـۆڕو مەجلیسدا

١- هەركەسێ هاتە كۆڕو مەجلیسێك تەوقـەی لەگـەڵ بكـرێ:

وەك (ابـن الـسني)و ئـەبوداود لـە پێغەمبـەریان گێڕاوەتـەوە، کـە فەرمویـەتی: ((إذا التقـی المـسلمان، فتصَافَحا وحَمَدا اللهَ تعالی، واستغفرا غفر الله عـزّ وجـلّ لهما: گەر دوو مسوڵمان بە یەك گەیشتن‌و، تەوقەیان کردو، سوپاسی خوای گەورەیان کردو، داوای لێخۆشبوونیان کرد، ئەوا خوای بەخشندە لێیان خۆش دەبێ)).

هەروەها ترمذي‌و ئـیبن ماجـەو غـەیری ئـەوانیش لـە بەڕائەوە ڕەزای خـوای لێبـێ دەگێڕنـەوە، کـە گوتویـەتی: پێغەمبەری خواﷺ پێی گوتم: ((تصافحوا یَـذْهَبُ الغِـلّ، وتهادوا تحابُّوا و تذهب الـشحناء ...تەوقە لەگەڵ یـەكتری بكەن، چـونكە تەوقـەكردن ڕق‌و قینـە لـە دڵدا ناهێڵـێ،

دیـاری بـۆ یـەکتری بیـەن، یـەکتریتان خـۆش ئـەوێ و دوژمنایەتی و ناکۆکی نامێنێ)).

٢- لەو شوێنە دانیشێ، کە خاوەن ماڵ دیاری دەکات:

یەکێك گەر چوو بۆ ماڵێك یان کۆڕێك، پێویستە لەو شوێنە دابنیشێ، کە خاوەن ماڵەکە بـۆی دیـاری دەکـات، چونکە خاوەن ماڵ باشتر بە حاڵی ماڵەکەیەوە ئەزانێ. لـە کۆنیشەوە گوتراوە: ((**أهل مكة ادرى بشعابها** ...خـەڵکی شـاری مەککـە شـارەزاترن بـە ڕێگـەو پـێچ و پـەناکانی شاخەکانیەوە)).

هەروا پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ((**وَمَنْ دخل دار قـوْم فَلْيَجْلِسَ حَيْثُ أمروهُ فإن القـوم أعلـم بعـورة دارهـم**: گـەر یەکێك چووە ماڵی قەومێك، با لەو شوێنەدا دابنیشێ کـە پێی دەڵێن: لێی دابنیشە، چونکە ئەو قەومە (ئەو کەسە) چاکتر دەزانێ بە حاڵ و باری ماڵەکەی و، دەزانـێ کوێنـدەر جێگەی ئەوە نیە تووشی ڕوانینی حەرام ببێ))[1].

---

١) مجمع الزوائد.

٣- لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیس دانەنیشێ:

ئەبو داود بە ئیسنادێکی (حسن) لە حوزەیفەی یەمانییەوە ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ ((**لَعن مَنْ جَلَسَ فِي وسط الحلقة** ... پێغەمبەر ﷺ نەفرینی لەو کەسە کردووە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو دانیشتنێکدا دانەنیشێ)). هەروەها ترمذي لە ئەبی میجلەز دەگێڕێتەوە: ((**أنَّ رَجُلاً قَعَدَ وَسَطَ حَلقة فقال حُذَيفة : مَلْعونٌ على لسان محمد ﷺ مَنْ جلس وسط الحلقة** ...پیاوێك لە ناوەڕاستی دانیشتنێك دانیشتبوو، حوذەیفەش گوتی: لەسەر زمانی پێغەمبەرەوە نەفرین لەو کەسە کراوە، کە لە ناوەڕاستی کۆڕو مەجلیسدا دادەنیشێ)) .

دانەنیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا ڕەفتارێکی جوانی کۆمەڵایەتییە، کە پێویستە مسوڵمان ئاگادار بێ، چونکە دانیشتن لە ناوەڕاستی مەجلیسدا پشت کردنە لە هەندێك لەو کەسانەی ئامادەی دانیشتنەکەن، کە ئەمەش شتێکی جوان نیە. بەڵام گەر کۆڕو مەجلیسێك شوێنەکەی بچووك و

تەسك بوو، خەڵك ناچار بوو لە ناوەڕاست دابنیشن، ئەوەیان قەیناکەو گوناهی تیا نیە، خوای گەورەش دەفەرمویّ: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ: خوای گەورە لە دیندا ئەو ئەرکانەی لەسەردا نەناون، کە دەبێتە مایەی بارگرانایی‌و ناخۆشی‌و لە تواناادا نەبوون﴾.

٤- لەنێوان دوو کەس دانەنیشێ بەبێ ئیزن وەرگرتنیان:

وەك ترمذي‌و ئەبو داود لە عەمری کوڕی شوعەیب ئەویش لە باوکی‌و لە باپیرەی دەگێڕنەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((لا يحل لِرَجُلٍ أَنْ يَفْرُقَ بَيْنَ اثْنَيْنِ إِلاَّ بِإِذْنِهِما ...حەلاّل نیە بۆ یەکێك کە لەگەڵ دوو کەسدا بێ‌و بە بێ ئیزنیان ئەوان بەجێ بهێڵێ)). بە مانای پێویستە ئەوان ئیزن بدەن، ئەو کەسە بڵێ: (ڕێگە هەیە بڕۆم؟).

لە گێڕانەوەیەکی ئەبی داود هاتووە: ((لا يجلِسُ بَيْنَ رَجُلَيْنِ إِلاَّ بإذِنِهما ...هیچ کەسێك لە نێوان دوو کەس بەبێ ئیزنیان دانەنیشێ)). بە مانای داوای ڕێگە دانیان لێ بکات‌و بڵێ (ڕێگە هەیە لەگەڵتان دابنیشم؟).

٥- ئەو کەسەی دەچێتە لای یەکێك، یان دەیەوێ بچێتە مەجلیسێك، دەبێ لەکۆتایی مەجلیسەکە دابنیشێت:

وەك ئەبو داودو ترمذي لە جابری کوڕی سەمرە-ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی ((**كُنَّا إذا أتَيْنا النبّي ﷺ جَلَسَ أحَدُنا حَيْثُ يَنْتَهي** ...گەر بچوینایە کۆڕی پێغەمبەر، ئەوا هەر یەکێك لە ئێمە لە کۆتایی مەجلیسەکە دادەنیشت)).

ئەم جۆرە ڕەفتارە بۆ مرۆڤێکی ئاساییە، بەڵام گەر یەکێکی خاوەن پلەو پایەو زانیاری هات، ئەوا قەیناکە خاوەن ماڵ لە شوێنێکی گونجاوو تایبەتی دابنێ.

٦- لە دانیشتنی سێ کەسدا، با دوو کەسیان قسە بە نهێنی نەکەن:

وەك بوخاری‌و موسلیم لە عبداللە کوڕی مەسعود - ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**إذا كُنْتُم ثلاثة فلا يَتَناجى اثنان دونَ الثالثِ مِنْ أجْلِ أنَّ ذلك يَحْزُنُهُ**: گەر سێ کەس بوون لە دانیشتنێکدا، با دوو کەسیان قسە بە نهێنی نەکەن بە بێ‌کەسی سێ‌هەم، چونکە بەمە دڵی گران دەبێ‌و پێی

ناخۆشە)). لەوانەیە بڵێ باسی من دەکەن، یان گومانی تریان پێ ببات. بەڵام گەر لە مەجلیسەکە لە سێ کەسی زیاتری تیدا بوو، ئەوا قەینا کە قسە بە نهێنی بکرێ لە نێوان دوو کەس، بە مەرجێ لەوە نەترسن کە مەجلیسەکە بە گشتی گومانی خراپیان پێ نابەن.

قسەنەکردن بەنهێنیو چرپەچرپ بە ئامادەبوونی سێکەس، ئەوەش دەگرێتەوە، کە بە زمانی جیا قسە بکرێت، جا ئینگلیزی بێت یان توورکی بێت...هتد، کە دروست(جائیز) نیە، پێویستە مسوڵمان خۆی دووربگرێ لەم رەفتارە، بە واقیعیش ئەمە دەبینین، کە زۆربەی تورکمانەکان کاتێك بەیەك دەگەن، بەتورکی قسەدەکەن، بێگوێدان بە کەسی سێهەم، کە ئایا پێی ناخۆشە، یان نا.

٧- گەر یەکێك لە مەجلیسەکە بۆ پێویستی یەك چووە دەرەوە، نابێ شوێنەکەی بگیرێتەوە، گەر بەنیاز بوو بگەڕێتەوە ناو مەجلیسەکە:

وەك موسلیم لە ئەبو هورەیرە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إذا قام أحَدُكُمْ مِنْ

مَجْلِسٍ ثُمَّ رَجَعَ إليه فَهُوَ أحَقُّ بِهِ: گەر یەکێك لە ئێوە لە مەجلیسێك هەڵساو پاشان گەڕایەوە ناو مەجلیسەکە، خۆی لە هەموو کەسێك شایستەترە بە شوێنەکەی خۆی)).

٨- پێش ئەوەی لە مەجلیسەکە هەڵسێو بەجێی بێڵێو بڕوات، داوای ئیزن بکات:

وەك پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((إنّما جُعِلَ الإستئذان مِنْ أجلِ البَصَرِ ...داوای ڕێگەپێدان بە هاتنەژوورو چوونەدەر بۆ ئەوەیە، تا تووشی ڕوانینی حەرام نەبن)). دیارە ئەمەش بۆ پاراستنو ڕێزو حورمەتی ماڵەکەیە.

٩- دانیشتن بە ئەدەبو ڕێزەوە:

هەرکەسێ لە کۆڕو مەجلیسێك دانیشت، دەبێ بە ئەدەبو ڕێزو ویقارەوە دابنیشێ، نابێ گەمە بە ڕیشی بکاتو خۆی بە ئەنگوستیلەکەیەوە خەریك بکات، نابێ دەست لە لوتی وەربدات، نابێ زۆر باوێشك بدات.

لە مەجلیسەکە دەبێ تەماشای چاوی ئەو کەسە بکات، کە قسەی بۆ دەکات، نابێ ڕوی لەو کەسە وەربگێڕێ.

با زۆر قسە نەکات، بە بەقەدەر شان و باڵای خۆی هەڵنەلێ، با قسەی کەس نەبڕێ

١٠- پێش ئەوەی هەڵسن لە مەجلیسەکە دوعای کەفارەت بخوێندرێ:

وەك حاکم لە ئەبی بەرزە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بیویستایە لە مەجلیسێك هەڵسێ دەیفەرمو: ((**سبحانك اللهم وبِحَمْدِكَ أشهد أنْ لا إله إلا أنْتَ أستغفرك وأتوب أليك**))، جا پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! تۆ قسەیەك دەکەیت کە پێشتر نەمەت نەدەگوت. پێغەمبەر فەرموی ﷺ: ((**ذلك كفَّارةُ لِما يكون في المَجْلِسِ** ...ئەم دوعایە کەفارەتی ئەو قسانەیە، کە لە مەجلیسەکە گوتراوە)).

ئـــەدەبو ئاکـاری مســوڵمان لـەکـاتی قسـە کـردندا

لـەو ڕەفتـارە چـاكو كۆمەڵایەتیانـەی، کـە پێویـستە مسوڵمان لێـی بـەئاگابێو بـە گرنگـی دابنــێ، شـێوازی گفتوگۆو قسەکردن لەگەڵ خەڵکە، پێویستە دایـكو بـاوك منداڵەکانیان لـێ بەهرەمەند بکەنو ڕێنماییان بکـەن بـە پێی تەوجیهاتەکانی خواو پێغەمبەری پەروەردیار ﷺ.

ئەمەش چەند شێوازو ئادابێکی گفتوگۆو قـسە کردنـە لەگەڵ خەڵك:

أ- به هێمنیو لەسەرخۆ قسـەکردن:

بوخاریو موسلیم لە خـاتوو عایـشەوە -ڕەزای خـوای لێبێ- دەگێڕنەوە: ((ما كانَ رَسول يَسْرد الحديث كَسرِدِكُم هذا، يَحْدِثُ حديثا لَوْ عَدَّهُ العادّ لأَحَصْاهُ: پێغەمبەری خوا ﷺ کە قسەی دەکرد وەك ئێوە قسەی نەدەکرد، بەیەك لە

دوای یەك، بەڵكو بە شێوازێكی وا قسەی دەكرد، كە گەر یەكێك پێویستبوایە بیژمێری، كە چەند وشەی فەرمودە دەیتوانی بیژمێرێ))، هەروا ئەبوداود لە خاتو عایشە - ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، كە گوتویەتی ((كانَ كلامُهُ ﷺ فَصْلاً يَفْهَمُهُ كُلُّ مَنْ سَمِعَهُ: پێغەمبەر كە قسەی دەكرد لە نێوان وشەكان بەینی ئەدایە، بەشێوەیەكی وا هەر كەسێك گوێی لێبوایە تێدەگەیشت چی فەرموە.

لەم فەرمودە بەڕێزانە بەدەردەكەوێ، كە مرۆڤی مسوڵمان شێوازی قسەكردنەكەی، پێویستە بەهێمنیو لەسەرخۆ بێ، تا خەڵك لێی تێبگەن، نەك هێندە بە خێرایی قسە بكات بۆ خۆیشی نەزانێ چی ئەڵێ، بە تایبەتی وتاربێژ، نابێ ئەم سیفەتەی تیا بێ، كە زۆر لە وتاربێژان لەم هونەرە بێبەشنو خۆشیان بێبەش كردووە، نوێژكەران هەر لە سەرەتای وتارەكەی، تا كۆتاییەكەی لەقسەكانی حاڵی نابن.

ب- زیادەڕۆیی نەکردن لە بەکارهێنانی وشەی پاراو:

یەك لە ئادابی قسەکردن ئەوەیە، کە زیادەڕەوی نەکات لە بەکارهێنانی وشەی پاراو لە قسەکردنداو، زمان لوسی نەکات. وەك ئەبوداودو ترمذي بەسەنەدێکی (جید) لە ئیبن عومەر -ڕەزای خوایان لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: **((إنَّ الله عزَّ وجلَّ يُبْغِضُ البَليغَ مِنَ الرجال: الذي يخلل بِلسانه كما تَتَخَلَلُ البَقَرُ بِلِسانِها:** خوای گەورە ڕقی لەو کەسانەیە، کە لەکاتی قسەکردندا زمان لوسی دەکەنو دەمی خۆیان خوار دەکەن لە قسەکردنداو زمانیان لول دەدەن وەك کە مانگا خواردن بە زمانی لول دەداتو کاوێژ دەکات.

هەروا لە صحیحی بوخاریو موسلیم هاتووە لە ئەنەسەوە، کە پێغەمبەر ﷺ **((ان اذا تكلم بكلمة اعادها ثلاثاً حتى تفهم عَنْهُ... وكان ﷺ يَتَكَلَّمُ بِكلام فَصْلٍ وهزرٍ وَلا نزر، وَيَكْرَهُ الثرثَرَة في الكلام والتشَدُّقَ بِهِ** ...کاتێك کە پێغەمبەر قسەی دەکرد وشەکانی سێجار دوبارە دەکردەوە تا تێی بگەن،... کە قسەی دەکرد لە بەینی دەربڕینی

وشەکان بەینێکی هەبوو نە زۆر، نە کەم. پێغەمبەر ﷺ زۆر قسەکردن و دەم پانکردنەوەی بەلاوە زۆر پێ ناخۆش بوو و ڕقی لێ دەبۆوە)).

دەبا ئێمە ئەم فەرمودانە لە خۆمان بێنینە دی و خێزان و منداڵەکانیشمان فێرکەین، کە زۆر قسە نەکەن و زیادەڕۆیی تیا نەکەن و زمان لوس نەبن و دەم پان نەکەنەوە و بە هێمنی قسە بکەن.

دیاریشە ئەو کەسەی زۆر قسە بکات، هەڵە زۆر دەکات.

ج- گفتوگۆکردن بە شێوازێ، کە خەڵك لێی تێبگەن.

مسوڵمانی ژیرو تێگەیشتوو لە ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ، هیچ کاتێك بە شێوازێك قسەکانی و وشەی نامۆ بە خەڵك بەکارناهێنێ، بەڵکو گشت کاتێك هەوڵ دەدات، کە قسە دەکات یان وتار دەدات، یان نوسین دەنوسێ، بە گوێرەی تێگەیشتنی خەڵکەکە بێت. وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ((أُمِرنا مَعَاشِرِ الانبیاء أنْ نُحَدِّثَ الناس على قدر عُقُولِهم ...ئێمەی کۆمەڵی پێغەمبەران فەرمانمان پێکراوە بە

گوێرەی عەقڵی خەڵکەکە، قسەیان لەگەڵ بکەین))[1].

هەروەها لە (صحیح) ی بوخاری هاتووە لە عەلی بە مەوقوفی: ((حَدِّثوا الناس بما يَعْرِفونَ أتحِبونَ أنْ يُكَذَّبَ اللهُ ورَسُولُه ...خەڵك چۆن دەزانێ و تێدەگا، ئاوا قسەیان لەگەڵ بکەن. ئایا پێتان خۆشە خواو پێغەمبەرەکەی بە درۆ بخرێتەوە)).

لێرەدا ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوە، کە قسەنەکردن بەگوێرەی عەقڵی خەڵك، بەدرۆخستنەوەی خواو پێغەمبەرە.

لە پێشەکی (صحیح)ی موسلم هاتووە لە ئیبن مەسعودەوە -رەزای خوای لێبێ-، کە گوتویەتی: ((مَا أنت بِحُدِّثٍ قوماً حديثاً لا تُبْلِغُهُ عُقُولُهُمْ إلاّ كانَ لِبَعْضِهِم فِتنة ...هەر کاتێك تۆ قسە لەگەڵ قەومێك بکەیی و بەگوێرەی عەقڵی ئەوان نەبێ، ئەوا ئەم شێوازە قسەکردنە بۆ هەندێکیان دەبێتە فیتنەو ئاشوب)).

---

١) رواه الديلمي بسند ضعيف بەڵام شایەتی لەسەر زۆرە، کە ئەم حەدیسە (حسن لغيره) (كتاب كشف الخفا).

لەم تەوجیهاتە پڕشنگدارانەدا، پێغەمبەر ﷺ دەیـەوێ بە چاوساغ‌و مامۆستایان‌و وتاربێژان‌و ئەدیبان‌و نووسەران‌و ڕابەرانی ئەم پەیامە بەڕێزە ڕابگەیەنێ، کە کاتێك ئامۆژگاری خەڵك دەکەن، وتار دەبێژن، شت ئەنووسـن، بـا بـەگوێرەی تێگەیشتن‌و عەقڵی ئەم خەڵکە بێ‌و وشەی نامۆو ناڕەسەن‌و بێگانە بە سروشتی مسوڵمانان بەکارنـەهێنن‌و، مەهێننـە ناو ئەدەبی ئیسلامی ڕەسەن، بە بیانووی ئەوەی ئـەمڕۆ وا پێویست دەکات‌و لوغەی عەصرە، کە ئێستا زۆر لە نوسەران هەن، چ عەلمانی‌و چ بەناو نوسەری ئیسلامی، جۆرە وشەی غەریب‌و عەجیب لە نووسینیانا بەکاردێنن وەك (پراکتیك‌و ئەلتەرناتیف‌و مۆدێرن‌و سـتراکتۆرو لۆژیـك‌و سۆسـۆلوژی‌و ئیبستیمۆلۆژیاو هەمە چەشنەی ئەم وشە غەریبانە!!) کـە ئەمە بەڕاستی هیچ کاتێك لە خزمـەتی ئـەدەبی ڕەسـەنی ئیسلامی‌و کوردی نیەو، هیچ سوودێك نابەخشێ، خەڵکیشی لێی تێناگات، مەگەر تەنها مەبەستیان پێ ئەوە بێ، کـە خۆیان بە ڕۆشنبیر پیـشان بـدەن‌و خۆیـان جیاکەنـەوە لـە خەڵك‌و خۆیان پێ بەدەرخەن. ئـەم شـێوازی بـەکارهێنانی

وشە غەریبانە، غەزوی زمانەکەمانەو، دەیانەوێ گیانی زیندویی لێ بستێنەوە، دەبا ئەم نوسەرانە لە خوا بترسن و بەخۆیان دابێنەوەو بەقسەی پێغەمبەری ئازیزمان بکەن، با بەگوێرەی عەقڵی خەڵك شت بنووسن، وتار بدەن و قسە بکەن، گەر خۆیان بە مسوڵمان لەقەڵەم دەدەن و شوێنکەوتەی پێغەمبەری خوان، گەرنا، با ناوێکی تر بۆخۆیان هەڵبژێرن.

د- قسەکردن بە شێوازێکی وا نە زۆرکورت و نەدرێژو وەرزکەر:

لە ئادابی شیرینکردنی قسەو گفتوگۆ ئەوەیە، نەگاتە رادەی کورت برینەوە، یان درێژدادڕی و خەڵك لێ وەرز بوون. ئەمەش بۆ ئەوەیە، تا ئەو کەسەی گوێ ڕائەگرێ، بە دڵ گوێ بگرێ. موسلیم لە جابری کوڕی سەمرە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، جابر گوتی: ((كُنْتُ أُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فكانَتْ صَلاتُهُ قَصْداً، وَخطبَتُهُ قَصْداً ...لەگەڵ پێغەمبەری خوام نوێژ دەکرد، جا نوێژەکەی و وتارەکەی مام ناوەندی بوو)) واتە: نە زۆر کورت و نە زۆر درێژ بوو. هەروەها ئیمام ئەحمەدو ئەبو داود لە حەکیمی کوڕی حزام

-ڕەزای خـوای لێبـێ- دەگێڕێتـەوە، کـە گوتوویـەتی: ((شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ الله ﷺ الجُمْعَةَ فَقامَ مُتَوكِئاً على عصا -أو قوس- فَحَمَدَ الله وأثنى عليه، فَكانَتْ كَلِماتٍ خَفيفات طيّبات مُباركات ...لەگەڵ پێغەمبەری خـوا لـە نوێژی هەینی ئامادە بووم، جا پێغەمبەر لەسەر گۆپاڵێك- یان کەوانێك- وەستاو سوپاس و ستایشی خـوای کـردو، چەند وشەیەکی سوك و پیرۆزو باشی گوت)).

هـ- گوێ ڕاگرتـن بۆ ئەوکەسەی قسـە دەکات:

لە ڕەفتاری جوانی مسوڵمان ئەوەیـە، کاتێـك یـەکێك قسەی بۆ دەکات گوێی بۆ شل بکات و، خۆی بە شتێکەوە سەرقاڵ نەکات، یـان تەماشـای تەلـەفزیۆن یـان، ڕوی لـە شتێکی دی نەبێت، کە قسـەی بۆ دەکرێ.

هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەر کاتێـك، کـە پێغەمبـەر ﷺ قسەی بۆ دەکـردن، زۆر بـە گرنگییـەوە گوێیـان بـۆ ڕادەگرت و خۆیـان بـە شـتێکی تـرەوە سـەرقاڵ نـەدەکرد. پێغەمبەریش ﷺ گوێی بۆ ئەو کەسە دەگرت، کە دەهاتە لای قسەی لەگەڵ دەکرد، یان پرسیارێکی لـێ دەکرد.

هەندێ کەس هەیە، کە قسەی بۆ دەکەی، خۆی بە شتێکەوە خەریك دەکات، یان ڕوی لەتۆ نیە، بەڕاستی ئەوە بێڕێزییە، مسوڵمان دەبێ هەستیار بێت، هەستی خەڵك ڕابگرێ‌و گوێ بۆ قسەکانیان شل بکات، ئەگینا کەسی قسەکەر بە چاوێکی سوك‌و ناڕێزانە دێتە بەرچاوی.

و- قسەکردن بە خەندەو ڕوخۆشیەوە:

ئیمام ئەحمەد لە ئوم دەرداءەوە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: کاتێك ئەبودەردا قسەی دەکرد بە خەندەوە قسەی دەکرد، خەڵکیش دەیانگوت ئەبودەردا گەمژەیە (لەبەرئەوەی بە خەندەوە قسە دەکات). ئەبودەردا گوتی: نەبینیومەو نەبیستوومە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ قسەیەکی کرد بێ، بەخەندەوە نەیگوتبێ. جا ئەبودەردا کاتێك قسەی دەکرد دەم بەخەندە بوو، لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ ئاوای کردووە.

هەروەها موسلیم لە سەماکی کوڕی حرب دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: ((قُلْتُ لجابر بن سمرة رضي الله عنه: أكُنْتَ تُجالِسُ رَسول الله ﷺ؟ فقال جابر: نَعم كثيراً. كان رسول

الله ﷺ لا يَقوم مِنْ مَصَلاَّهُ الذي فيه يُصَلّي الصُبْحَ حتـى تَطْلِعَ الشمس، فإذا طَلَعَتْ قام، وكانوا يَتَحَدَّثونَ - والرسول جالِسٌ - فَيَأخُذُون في أمْـرِ الجاهليـةِ فَيَـضْحَكُونَ، وَيَتَبَسَمُ ﷺ ...بە جابری کـوڕی سـەمرەم گـوت: ئایـا لـە کـۆڕو دانیشتنی پێغەمبـەرﷺ ئامـادە دەبـووی؟ جـابر گـوتی: بەڵێ، زۆربەی جار ئامادە دەبووم. پێغەمبـەری خـوا ﷺ لەو شوێنەی خۆی هەڵنەدەستا، کـە نوێـژی بـەیانی تێـدا دەکرد، تا ئەوکاتەی ڕۆژ هەڵدەهات، ئەوکاتە هەڵدەسـتاو دەڕۆیی، جا لەو کاتەی، کە پێغەمبەر دادەنیشت، هاوەڵـە بەڕێزەکانی باسی کردەوەی پێشانی جاهیلی خۆیان دەکرد، کـە چـیان کـردووە، جـا دەسـتیان دەکـردە پێکـەنین، پێغەمبەریش خەندەی دەهاتە سەر لێو)).

ئەمانەی باسکران ڕەفتاری مـسوڵمانی مولتەزیمـە، تـا کردەوەکانی پـێ بڕازێنێتـەوە، خـۆی لـەکاتی قـسەکردنو گفتوگۆدا شیرین بکات.

ئــەدەب و ئاکــاری مســوڵمان لەکــاتی گــاڵتــەو ســوعبەتدا

مرۆڤی مــسوڵمان بـۆی هەیـە گاڵتــە لەگـەڵ براکـەی بکات، بەڵام لە سنوورێکی دیاریکراوداو، نەبێتە بێئاگایی لە یادی خواو ڕەنجاندنی دڵی برای مسوڵمان.

گاڵتەکردن چـەند ئـادابێکی هەیـە، کـە زۆر پێویــستە مــسوڵمانان پەیڕەوی بکەن و پابەندی بن، کە ئەمانەن:

أ- زۆر گــاڵتەنەکردن و زیادەڕەوی تێدا نەکردنی:

وەك ئەنەس -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی:

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((**لَسْتُ مِـنْ دَدٍ، وَلا الدَّدُ مِنِّـي** ...من نە ئـەهلی یـاری و گاڵتــەو لــەهوم، نـە ئەوانیش لە مــنن))[1]. زۆر گاڵتــەکردن وا لــە مــسوڵمان دەکـات، کـە ئەرکـە ئاسـاییەکەی لـەبیر بـچێتەوە، کـە

١) رواه البخاري في (الادب المفرد) والبيهقي.

بەندايەتى خواو گێڕانەوەى حوكمى خوايـە لەسـەر زەوى و، پێكهێنانى كۆمەڵگايەكى چاك و پاك و ساڵحە.

ئەمەش ئەوە ناگەيەنێ، كـە نابـێ مـسوڵمان گاڵتـەو يارييەك نەكات، بەڵام ئەمە ئـەوە دەگەيـەنێ، كـە كـاتى جديەت دەبێ جدى بێ، گاڵتەكردن هەموو دڵمان دانەگرێ، دەنا خۆ هاوەڵە بەڕێزەكانى پێغەمبەريش گاڵتـەو ياريـيان كـردووە، وەك بوخـارى لـە (الادب المفـرد) بـاس دەكـات: ((كانَ أصْحابُ النبّي ﷺ يَتَبادَحُون بالبَطيخ: هاوەڵەكانى پێغەمبـەر بـۆ گاڵتــەو يـارى، كاڵــەكيان بـۆ يـەكترى دەهاويشت و بەيەكترى يان دائەدا)).

لە ڕاستيدا زۆر گاڵتەكردن دەبێتە مراندنى دڵ و، ڕق لە يەكترى بوونەوەو نەمانى هەيبـەت و ويقـار، وەك ئيمـامى عومـەر -ڕەزاى خـواى لێبـێ- فەرمويـەتى ((مَـنْ كَثُـرَ ضحكه قلت هيبته ومَنْ مَزَحَ استُخِفّ بِهِ ...هەر كەسـێك زۆر پێبكـەنێ، هەيبـەت و ويقـارى كـەم ئەبێتـەوە، هـەر كەسێك سوعبەت و گاڵتە بكات پێى سووك دەبێت)).

ب- لە کاتی گاڵتەکردنەکەدا نابێ مەبەستت پێ ئازار گەیاندن‌و دڵ ئێشانی هیچ کەسێ بێ:

زۆر کەس هەن تەنانەت لە نێو مسوڵمانانیش گاڵتە ئەکرێ، کە مەبەستی پێ ئازاردانی دڵی مسوڵمانانە، دیارە ئەمەش کارێکی ناشیاوی مسوڵمانانەو پێغەمبەری خوا قەدەغەی کردووە، لەم جۆرە گاڵتانەی، کە دەبێتە ئازاردان‌و هەست بریندارکردنی مسوڵمان وەك لە سونەنی ئەبی داودو ترمذي هاتووە، لە عبدالله کوڕی سائیبەو ئەویش لە باوکییەوە لە باپیرەیەوە، کە گوێی لە پێغەمبەری خوا ﷺ بووە ، کە دەیفەرمو: ((**لا يأخُذَنَّ أحَدُكُمْ مَتاعَ أخيه لاعباً وَلا جاداً، وَمَنْ أخَذَ عَصا أخيهِ فَلْيَرُدَّها** ...با هیچ کەسێك لە ئێوە شتێکی براکەی بەگاڵتە، یان بەڕاستیش لێی نەبات‌و نەشارێتەوە، هەر کەسێکیش گۆپاڵی براکەی برد با بۆی بگێڕێتەوە)).

لە جەنگی (خندق) زەیدی کوڕی سابت لەگەڵ مسوڵمانان خۆڵی ئەگواستەوە، پاشان زۆر ماندوو بوو، سەرخەوێکی شکاند، جا عمارەی کوڕی حەزم هات‌و

چەکەکەی لـێبرد، کە پێغەمبەرﷺ ئەمەی زانی یەکسەر قەدەغەی ئەم کارەی لێکرد.

هەروەها بەزارو تەبەرانی‌و ئیبن حەبان لە عامری کوڕی رەبیعەوە -رەزای خوای لێبێ- دەگێڕنـەوە، کـەوا پیاوێـك پێلاوی پیاوێکی بردو بەگاڵتەوە لێـی شاردەوە، جـا کـە ئەمەیان بۆ پێغەمبەر گێڕایەوە، پێغەمبـەرﷺ فـەرموی: ((لا تُرَوِعـوا المُسْلِم، فـإنَّ روْعـةَ المـسلم ظُلْـمٌ عظـیم ...مسوڵمان مەترسێنن، چونکە ترساندنی مسوڵمان زوڵم‌و سـتەمێکی زۆر گەورەیـە)). هـەروەها ئـەبو داود لــە عبدالرحمنی کوڕی ئەبی لەیلا دەگێڕێتەوە، کە گوتویـەتی: هاوەڵەکانی پێغەمبەر ﷺ دەڕۆیشتن، پاشان پیاوێك لەوان خەوی لـێکەوت، جا هەندێکیان هەڵسان ئـەو گوریسـەی کـە ئـەم پیـاوە پـێی بـووە لێیـان بـردووەو...پیاوەکـە هەڵساوەو ترساوە. ئینجا پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((لاَ یَحِلُّ لمسلمٍ أنْ یُروِّعَ مُـسلماً ...بـۆ مـسوڵمان حـەڵاڵ نیەو حەرامە برا مسوڵمانەکەی بترسێنێ)).

جا ئێمە لە کـوێ لـە ئاسـت ئـەم فـەرمودە بەرێزانـە لەکاتێکدا خۆمان بە شوێنکەوتەی ڕێبازی ئیسلام دادەنێین.

ج- لە گاڵتەکردندا نابێ قسەی درۆی تیا بێ:

زۆر کەس هەن لـە دانیـشتنی مەجلیـسێکدا بۆئـەوەی بڵێن فلانەکەس سوعبەت چی‌و قسەی خۆشە، هەڵدەستێ بەگێڕانەوەی نوکتەی درۆو پێکەنین هێنەر، لەوانەشە خـۆی بە مسوڵمان بزانێ، بێ ئاگاشە لە هەڕەشـەی پێغەمبـەری خواﷺ لەو کەسانەی، کە قسە دەگێڕنەوە بەدرۆ تا خـەڵك پێ بکەنن. وەك ئەبو داودو ترمذي‌و نەسائی‌و بەیهەقی لە بوهزی کوڕی حەکیم لە باوکی لە بـاپیرەی -ڕەزای خوایـان لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویـەتی: گـوێم لـە پێغەمبـەری خـواﷺ بـوو دەیفـەرمو: ((وَيـلٌ للـذي يَحْـدِثُ بالحـديث لِيُضْحِكَ بِهِ القوم فَيَكْذِب ويلٌ له، ويَلٌ لـه ...ماڵ وێرانی‌و چاڵی دۆزەخ بۆ ئەو کەسەی قسە دەکات بۆ ئـەوەی خـەڵك بە پێکەنین بێنێ، لەکاتێدا قسەکەی درۆیە، جا پێغەمبـەر دوو جار پێی دەڵێ: ماڵ وێرانی بۆ ئەو کەسە)).

هەروەها لە نەواسی کوڕی سەمعانەوە، کە گوتویـەتی: پێغەمبەری خواﷺ فەرمویەتی: ((كَبُرَتْ خِيانةً أنْ تُحَدِّثَ أخاك هوَ لك مُصَدِّقٌ، وأنتَ له كاذبٌ...گەورەترین خیانەت

ئەوەیە، کە قسەی درۆ بۆ برا مسوڵمانەکەت بکەی، لە کاتێکدا ئەو باوەڕت پێبکاتو وا بزانێ قسەکەت ڕاستە))[1].

هەروەها ئەبو هورەیرە -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((لا يؤمنُ العَبْدُ الايمانَ كلّه حتى يترك الكذب في المزاحة، والمراءَ وإنْ كان صادقاً ... ئیمانی مسوڵمان بەتەواوی هەمووی دانامەزرێ، تا لە گاڵتەکردندا واز لە درۆ نەهێنێو، واز لە دەمەتەقێو موجادەلە نەهێنێ، ئەگەر چی ئەویش ڕاست بکات.

دەمێکە شتێکی زۆر ناشیرین خۆی خزاندۆتە ناومانو ئێمەش بە پێشوازیەکی گەرمەوە قبوڵمان کردووە، ئەویش درۆی نیسانە، کە لەڕاستی دا ئەمە ڕەفتارێکی بەدکاری ناشیرینی ڕۆژئاوایە بۆ ئێمەیان ناردووە، تا ڕەوشتی ئێمە بڕوشێنن. کە لەڕاستیدا ئەم درۆکردنە حەرامێکی گەورەیەو گاڵتەکردنێکی ناحەقە، پێویستە خۆمانو ماڵو منداڵمان لێی بەدوور خەینو بەقسەی ڕاستگۆیانە

---

١) رواه احمد وابو داود.

کردارەکانمان برازێنینەوەو، تەقواو لەخوا ترسان هەردەم دڵمان بگەشێنێتەوە.

با ئێستاش بزانین، ئایا پێغەمبەر ﷺ سوعبەت‌و گاڵتەی کردووە؟

بەڵێ، گاڵتەی کردووە، بەڵام ئەوەی ڕاست نەبووبێ نەیگوتووە، ئەمەش نموونەی گاڵتەکردنی پێغەمبەرە:

ئیبن بەکار لە زەیدی کوڕی ئەسلەم دەگێڕێتەوە، کە ژنێك هەبووە پێیان دەگوت (أم أَيْمَن الحبشية)، هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺو گوتی: مێردەکەم بانگت دەکات، پێغەمبەریش فەرموی مێردەکەت کێیە؟ مێردەکەت ئەو پیاوەیە کە سپیایی بە چاوییەوەیە؟

ژنەکەش گوتی: چاوی سپیایی پێوە نیە.

پێغەمبەر ﷺ فەرموی: نەخێر سپیایی بە چاوییەوەیە.

ژنەکە گوتی: بەخوا سپیایی بە چاوییەوە نیە.

پێغەمبەر ﷺ فەرموی: هیچ کەسێك هەیە سپیایی بە چاوییەوە نەبێ. (مەبەستی پێ سپیایی ناوەوەی چاو بووە).

هەروەها ترمذی لە حەسەنی بەسری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: پیرەژنێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا دوعام بۆ بکە خوای بەخشندە بمباتە بەهەشت.

پێغەمبەر فەرموی: دایکی فلان! پیرەژن ناچێتە بەهەشت.

گوتی: پیرەژنەکە بەگریانەوە ڕۆیشت.

جا پێغەمبەر فەرموی: (پێی بڵێن ئەو بە پیرەژنی ناچێتە بەهەشت، بەڵکو بە گەنج و لاوی دەچێتە بەهەشت).

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنشَأْنَٰهُنَّ إِنشَآءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَٰهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ الواقعة .....ئێمە خۆمان کیژەکانمان بەتایبەتی بەرهەم هێنا، بڕیارمان بۆدان هەر کچ بن، شۆخ و شەنگ و هاوتەمەنن﴾.

ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان
لـە پیـرۆزبایی كـردنـدا

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان ئەوەیە، كاتێـك برایـەكی مسوڵمان ژن دێنی، یان خوشكێكی مسوڵمان شوو دەكات، یـان خـوا منـداڵێكی پێدەبەخـشێ ...هتـد، پیرۆزبـایی لـێبكرێ.

جا پیرۆزبایی كردن چەند ئادابێكی هەیە وەك:

أ- كاتێك مسـوڵمانێك خۆشی و شادیەك ڕووی تێدەكات، دڵخۆشی خۆتی بۆ بەدەرخەی و گرنگی پێبدەی:

بەڵگەشمان ئەوەیە، كە لە (صحيح)ی بوخاری موسـلیم داهاتووە، كەعب دەڵێ: گوێم لە دەنگێك بوو هاواری دەكرد بە بەرزترین دەنگ و دەیگوت: ئەی كەعبی كـوڕی مالـك! مـژدەت لـــێبێ، جـا خەڵكەكـە ئـەهاتن پیرۆزبایيـان لـــێدەكردین و یەكـسەر مـن دەرچـووم، تـا بگەمـە لای

پێغەمبەری خوا ﷺ، پۆل پۆل خەڵك پیرۆزبایی قبوڵکردنی تەوبەیان لێ‌کردم، دەیانگوت: تەوبە قبوڵکردنت لەلای خواوە پیرۆز بێ، تا گەیشتمە مزگەوت‌و بینیم خەڵکەکە بەدەوری پێغەمبەرن، جا یەکسەر تەلحەی کوڕی عبیداللە بە غاردانەوە هاتە لام‌و تەوقەی لەگەڵ کردم‌و پیرۆزبایی لێ‌کردم، (کەعب ئەم هەڵوێستەی تەلحەی هەرگیز لەبیر ناچێ) کەعب گوتی: کاتێك سەلامم لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد لە خۆشیانا دەموچاوی ئەدرەوشایەوەو فەرموی: ((أبشِر بخيرِ يومٍ مَرَّ عليك منذُ وَلَدتْكَ أمُّكَ: مژدە بێ لێت بە چاکترین ڕۆژ، کە بە سەرت تێپەڕبووە لەو ڕۆژەی لەدایك بوویی)).

ب- لەکاتی بۆنەو موناسەبەدا وشەی جوان‌و ناسك دەربڕین‌و دوعای خەیرکردن:

ئیسلامی بەرنامە دارێژراوی پەروەردگاری جیهانیان، هیچ شتێکی کۆمەڵایەتی فەرامۆش نەکردووە، تەنانەت قسەو وشەو دوعای جوان‌و ناسکی داناوە بۆ پیرۆزبایی کردن، کە پێویستە مسوڵمانان لەبیری نەکەن‌و لە ژیانیاندا

پەیڕەوی بکەن و خەڵکیش لێ فێربکەن. لەمانەش وەك:

١/ پیرۆزبایی کردنی یەکێك گەر خوا منداڵی پیبەخشین:

گەر خوا منداڵێکی بە مسوڵمانێك بەخشی، وا چاکە پیرۆزبایی لێبکەی و بڵێی: ((بُورِك لَكَ الموهوبُ، وَشَكَرْتَ الواهبَ، وَرَزَقْتَ بِرَّهُ، وَبَلَغَ أَشُدَّهُ)). وا باشە ئەو کەسەی پیرۆزبایی لێدەکرێ وەڵامی بداتەوە، بڵێ: ((بارك الله لَكَ، وبارك عَلَيكَ، وَرَزَقَك مِثْلَه)). ئەم جۆرە پیرۆزباییە لە حوسەینی ئیمام عەلی و ئیمام حەسەنی بەسری گێڕراوەتەوە.

٢- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی لە سەفەر هاتۆتەوە:

ئەو کەسەی لە سەفەر دێتەوە، واباشە ئەم قسەیەی پێ بڵێی وەك، کە لە پێشینەوە گێڕراوەتەوە: ((الحمدلله الذي سَلَّمَك، وَجَمَعَ الشَّمْلُ بِكَ وأكرمك)).

٣- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی لە مەیدانی جیهاد دێتەوە:

ئەو کەسەی کە لە جیهاد دەگەڕێتەوە، وا باشە پێی بگوترێ: ((الحَمْدُ لله الذي نَصَرَكَ، وأعَزَّكَ وأكرَمك)). وەك

خاتوو عائیشە بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە کاتێك، کە لە جیهاد گەڕاوەتەوە، موسلیم و نەسائی و غەیری ئەوانیش لە خاتوو عائیشە دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((كانَ رسول الله ﷺ في غزوٍ، فَلَما دَخَلَ استقبلتهُ فأخَذْتُ بيده فقلت: الحمدلله الذي نصرك وأعزكَ وأكرمكَ ...پێغەمبەری خوا لە جەنگێك گەڕایەوە، کاتێ هاتەوە پێشوازیم لێکرد و دەستیم گرت و گوتم: سوپاس بۆ خوا کە سەری خستی و بە عیززەتی کردی و ڕێزی گرتی)).

٤- پیرۆزبایی کردن لەو کەسەی کە لە حەج دێتەوە:

ئەو کەسەی لە حەج دەگەڕێتەوە، وا باشە پێی بگوترێ: (قَبَّلَ الله حَجَّكَ، وَغَفَر ذَنْبَكَ، وأَخْلَفَ نَفَقَتَك) ئەم جۆرە پیرۆزباییە، پێغەمبەری خوا بە کوڕێکی گوتوە، کە لە حەج گەڕاوەتەوە، ابن السني لە ئیبن عومەر گێڕاویەتیەوە.

٥- پیرۆزبایی کردنی ژن هێنان و شووکردن:

کاتێك کە مارەی کچ و کوڕێك دەبڕڕێ، وا باش و سوننەتە، کە پیرۆزباییان لێبکرێ و بگوترێ: ((بارَكَ الله

لـكَ، وبـارك علـيْـكَ، وَجَمَـعَ بيْنَكُمـا في خَيْـرٍ)). ابـو داود وترمـذي وغـەيرى ئەوانيش لە ئەبو هورەيرە -ڕەزاى خـواى لێبێ- دەگێڕنەوە، كە كاتێك يـەكێك ژنـى بهێنايـە، يـان شووى بكردبايـە، پێغەمبـەر ﷺ ئەيفـەرمو: ((بـاركَ الله لكَ، وباركَ عليْكَ، وَجَمع بينكما في خَيرٍ)).

٦- پیرۆزبایی کردن لە کاتی جەژندا:

وا باشـە لـەدواى نوێـژى جـەژن مـسوڵمان بـە بـراى مسوڵمانى بڵێ: ((تَقَبّل الله منّا ومِنْكَ... خوا لـە ئێمـەو ئێوە وەربگرێ) بەرامبەرەكەشى هەمان شتى وەڵام داتەوە.

٧- گەر كەسێك چاكەى لەگەڵ كـردى وا چـاكو سـوننەتە پێى بڵێى: (بـارك الله لك في أهلـك ومالـك، وجـزاك الله خيْراً).

ئەمەش وەك نەسائىو ئیبن ماجە لە عبداللّـەى كـوڕى ئەبى ربيعەيان گێڕاوەتەوە، كە گوتويەتى: پێغەمبەرى خوا ﷺ چل هەزارى لـێ قەرز كردم، كاتێـك كـە پـارەى بـوو قەرزەكـەى دامـەوە فـەرموى: ((بـارك الله لـك في أهلـك ومالك، إنما جزاء المُسْلَفِ الحَمْدُ والثنـاء ...خوا بەرەكـەت

بهاوێته ماڵو منداڵتو سامانت، بەڕاستی پاداشتدانەوەی قــەرزدەر ســوپاس‌و ســتایش کردنیــەتی)). ترمــذي لـــه ئوسامەی کوڕی زەید -ڕەزای خوای لێبــێ- دەگێڕێتــەوەو ئەویش لە پێغەمبەری خوا ﷺ، کـە فەرمویـەتی: ((مَـنْ صَنَعَ اليه مَعْروف فقال لفاعله: (جزاك الله خيرا)، فقد بلَغ في الثنـاء ...هـەر کەسـێك چـاکەیەکی لەگـەڵ کـراو بـە چـاکەکەرەکەی گــوت: (خــوا پاداشــتت بداتــەوە) ئــەوا سوپاس‌و ستایشی کردووە)).

ج- لەگەڵ پیرۆزبایی‌کردن واباشە دیاری پێشکەش بکرێ:

گەر خوا منداڵی بە کەسێك بەخشی، یان ژنــی هێنــاو شووی کرد، واباشە دیاری پێشکەش بکرێ، وەك لە چـەند فەرمودەیەکی پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی بـۆ کـراوەو هـانی لەسەر داوە لەمانە:

- لە خاتوو عائیشەوە بـە مـەرفوعی، کـەوا پێغەمبـەر ﷺ فەرمویەتی: ((تَهادوُا تحابّوا ...دیاری، بۆ یـەکتری ببەن، یەکتریتان خۆش دەوێ))[1].

---

١) رواه الطبراني في الاوسط.

- لە ئەبوهورەیرە بە مەرفوعی: ((تَهادوا فإنَّ الهدية تَذْهَبُ وَحَرَ الصَدْرِ ...دیاری پێشکەشی یەکتری بکەن، چونکە دیاری ڕق و قینی دڵ ناهێڵێ))[1].
- لە ئەنەسەوە بە مەرفوعی: ((عليْكُم بالهدايا فإنَّها تُورِثُ المودة. وتَذْهَبُ الضَغائن ...دیاری پێشکەش بە یەکتری بکەن، چونکە دیاری دەبێتە مایەی خۆشەویستی و ڕق و قین لەدڵ ناهێڵێ))[2].

سەبارەت بە دیاری بردن دیاردەیەکی سەیر لە کۆمەڵگەی ئێمە دەبینرێ ئەویش ئەوەیە، کە خێزانێك.. ماڵێك.. کەسێك خۆی ئەخاتە ژێر باری قەرزەوە، لە ڕاستیدا ئەمە پێچەوانەی ڕێنموویەکانی پێغەمبەرە ﷺ. مەرج نیە هەر دەبێ شتێك گرانبەها بێت، یان پارەیەکی زۆر بێ، بەڵکو ئەمە شتێکی ڕەمزییە، کەوا تۆ خۆشەویستی خۆتی بۆ دەردەبڕی، نەك خۆ خستنە ژێر باری قەرزێك، کە خۆت حەزی پێناکەیت و لە شەرمی ڕوان ئەم دیاریە گرانبەهایە پێشکەش دەکەیت.

---

١) رواه البخاري في الادب المفرد واحمد.
٢) رواه الديلمي.

ئـەدەب و ئاكـاری مسوڵمانان لە كاتی سـەردانی نەخـۆشـدا

مـسوڵمانان کـە بەڕاسـتی بـرای یـەکترین، وەك یـەك جەستەو لـەش وان، کـە کاتێـك ئەنـدامێکی ئـەم لەشـە دەکەوێتە ئازار، گشت ئەندامـەکانی تـر ئەکەونـە ئـازار. مسوڵمانیش تا لە ژیان دابێ، تووشی نەخۆشیو نەساغی دەبێ. نەخۆشیش وەك هەموو کەس دەیزانێ، پێویستی بە سـەردانو دڵدانـەوەو دڵ ڕاگـرتن هەیـە، تـا ئـازاری نەخۆشیەکەی لەسەر کەم بێتەوە.

جـا بـۆ چـوونە لای نـەخۆش، ئیـسلام ئـەم بەشەشـی فەرامۆش نـەکردووە، بـەڵکو چـەند ئـاداب‌و ڕەفتـارێکی دانـاوە، پێویـستە مـسوڵمانان بۆخۆیـان بـە گـشتیو منداڵەکانیشیان لـێ فێر بکەن.

ئادابەکـانیش ئەمانەن:

أ- پەلەکردن لە سەردانی نەخـۆش:

کاتێـــك مـــسوڵمانێك دوچــاری نەخۆشــی دەبـــێ، وا پێویـــست و چـــاکە، یەکـــسەر بـــچێتە ســـــەردانی، وەك پێغەمبــەر ﷺ فەرمویــەتی: ((إذا مَـرِضَ فَعِـدْهُ ...گـەر مسوڵمانێك نەخۆش کەوت، یەکسەر سەردانی بکە)).

ب- کـەم مانەوە لای نەخـۆش:

لە ڕەوشتی جوانی مسوڵمان لەکاتی سـەردانی بـۆ لای نەخۆش ئەوەیە، کە زۆر لەلای نەمێنێتەوە، بەتایبەتی گەر نەخۆشەکە ئافرەت بوو. بەڵام گەر نەخۆشەکە حاڵەتی باش بوو، سەلیقەی قسەکردنی هەبوو، ئـەوا قەیناکـە زۆریـش لەلای بمێنێتەوە، واچاکە ڕۆژێك نا ڕۆژێك سەردانی نەخۆش بکرێت، گەر حاڵەتی چاك بوو.

ج- دوعــاکردن بۆ نەخـۆش:

کاتێك دەچیتە لای نەخۆشێك، واباشە دوعــای شـیفای بۆ بکـەی، وەك ئـەم دوعایـەی، کـە پێغەمبـەر ﷺ بـۆ نەخۆشــی کــردووە. لــە خــاتوو عائیــشەوە -ڕەزای خـوای لێبێ-، کە کاتێك پێغەمبەر ﷺ خێزانی نـەخۆش بـووە،

چووەتە لای‌و دەستی ڕاستی بەسەردا هێناوەو فەرمویەتی: ((اللّهم رَبَّ الناس. أذهَبْ البأس، إشفِ أنتَ الشّافي لا شِفاء إلاّ شِفاؤكَ، شِفاءً لا يُغادِرُ سَقَماً ...خوایە ئەی پەروەردگاری خەڵك، نەخۆشی لادە. شیفا بنێرە هەر تۆ شیفادەری‌و هیچ شیفایەکی نەخۆش نیە، جگە لە شیفای تۆ، شیفایەك بنێرە کە نەخۆشی بە دواوە نەبێ))[1].

هەروەها ئیبن عەباس گوتویەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ((مَنْ عاد مريضاً لَمْ يَحْضُرْهُ أجَلُهُ فقالَ عِنْدَهُ سَبْع مراتٍ: (أسأل الله العظيم ربُّ العرش العظيم أنْ يَشْفيك إلاّ عافاهُ الله مِنْ هذا المرضْ)) ...هەر کەسێك سەردانی نەخۆش بکات، بەمەرجێ ئەجەلی نەهاتبێ، حەوت جار بڵێ: ((أسأل الله العظيم رب العرض العظيم أن يشفيك ...لە خوای بەرزو مەزن داوا دەکەم، کە خوای عەرشی گەورەیە شیفات بۆ بنێرێ)، ئەوا خوای گەورە لەم نەخۆشیە چاکی دەکاتەوە))[2].

١) بوخاری‌و موسلیم گێڕاویەتیانەوە.

٢) ئەبوداود و حاکم‌و ترمذي گێڕاویەتیانەوە.

با ئێمەش هەردەم دوعایەنەمان لەیادبێ تا پاداشتی خوا بەدەست بێنین و دڵنەوایی نەخۆشەكان بین.

د- دەست خستنەسەر شوێنی ئازارەكەو دوعا خوێندن بەسەریدا:

لە ئەبی عبداللّەی عوسمانی كوڕی ئەبی العاصەوە، كەوا لە لەشیدا، شوێنێكی ئازاری هەبووەو، بە پێغەمبەری ﷺ فەرموە، كە ئەم ئازارەی هەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمو: ((ضَعْ يدكَ على الذي يألَمُ من جسدكَ قلْ: بسم الله - ثلاثاً- وقلْ سَبْعَ مراتٍ: أعوذ بعزةِ الله: دەستت لەسەر ئەو شوێنە دابنێ كە ئازار بە لەشت ئەگەیەنێ سێ جار بڵێ: بسم الله و حەوت جاریش بڵێ: (أعوذُ بعزة الله وَقُدْرَتِه مِنْ شَرِّ ما أجِدُ و أحاذِرْ ...پەنا دەگرم بە عیزەت و هێزو توانای خوای گەورە لە خراپەی ئەو شتەی كە هەمەو حەزەریش وەرئەگرم))[١].

١) موسیلم گێڕاویەتیەوە.

هـ- وا چاکـه لە ئەحواڵی نەخۆش پرسیار بکەی:

لە ئیبن عەباسەوە کەوا عەلی کوڕی ئەبی تالب -ڕەزای خوای لێبێ- **((خَرَجَ مِنْ عند رسول الله ﷺ في وَجْعِهِ الذي توفي فيه عليه الصلاة والسلام، فقال الناس: يا أبا الحسن كيف أصبح رسـول الله؟ قـال: (أَصْبَحَ بِحَمْدِ الله بارِئـاً)** ...لەلای پێغەمبەری خوا ﷺ هاتـە دەرەوە، کـە نـەخۆش بوو بەو نەخۆشیەی، کە گیـانی پێ سـپارد. جـا خەڵکەکـە گوتیان: ئەی باوکی حەسەن! پێغەمبەری خـوا ﷺ حـاڵی چۆنە؟ گوتی: سوپاس بۆ خوا چاکە))[١].

و- واچاکـە لەلای سەری نەخۆش دابنیشـی:

ئەمەش وەك کە پێغەمبـەر ﷺ ئـاوای ڕەفتـارکردووە، وەك ئیبن عەباس -ڕەزای خوایان لێبێ- گوتویەتی: کاتێك پێغەمبەر ﷺ سەردانی نەخۆشی دەکرد، لـەلای سـەریەوە دادەنیشت و پاشـان حـەوت جـار ئەیفـەرمو: **((أسـأل الله العظيم رب العرش العظيم أن يشفيك))**، جا گەر ئەجـەلی

١) بوخاری گێڕاویەتیەوە.

دوا بخرێ، ئەوا لەم نەخۆشییەی چاك ئەبێتەوە[١].

ز- دڵدانەوەی نەخۆش و ئاوات خواستن بە چاکبوونەوەو تەمەن درێژی:

ئەم سیفەتە دڵڕفێنە کاریگەریەکی بە تینی هەیە لەسەر دڵ و دەروونی نەخۆش، هەروا دەبێتە دڵخۆشکردنی و هیوا پێدانی.

ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إذا دَخَلْتُمْ على مريضٍ فَنَفِّسوا له أَجَلَهُ (بِطول العمر)، فإنَّ ذلك لا يَرِدُ شيئاً، وَيَطيبُ نَفْسَهُ ...گەر چوونە لای نەخۆش داوای تەمەن درێژی بۆ بکەن، چونکە ئەمە هیچ شتێك ڕەت ناکاتەوەو دڵیشی پێ خۆش دەبێ))[٢].

هەروا لە حەدیسی ئیبن عەباسدا هاتووە، کە بە نەخۆش دەگوترێ: ((لا بأس طهور إنشاء الله ...قەیناکە إن شاء الله بوەتە مایەی پاککردنەوەی گوناهەکان)).

---

١) بوخاری لە (الادب المفرد)، گێراویەتیەوە .

٢) ترمذي و ئیبن ماجە گێراویەتیانەوە.

ح- واچاكە داوای دوعـا لە نەخۆش بكەیت:

وەك ئیبن ماجەو ئیبن السني لە عومەری كوڕی خەتاب -ڕەزای خوای لێبێ دەگێڕنەوە، كە گوتویەتی: پێغەمبەری خـوا ﷺ فەرمویـەتی: ((إذا دَخَلْتَ على مـريضٍ فَمُـرْهُ فَلْيَدْعُ، فإنَّ دُعاءَهُ كَدُعاء الملائكة ...گـەر چـوویتە لای نەخۆش پێی بڵێ دوعات بۆ بكات، چونكە دوعاكەی وەك دوعای فریشتەكان وایە)).

گ- گـەر نەخۆشـێك لە حاڵەتی گیاندان بـوو (لا إلـه إلا الله)ی بیـربخرێتەوە:

ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((لَقِنوا مَوْتاكُمْ لا إلـه إلا الله ...ئەو نەخۆشانەی كە لە حاڵەتی مردنـدان پێیـان بڵێن: (لا إله إلا الله) بڵێن))[1].

هەروەها مەعازی كوڕی جەبەل -ڕەزای خوای لێبێ- گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ((مَنْ كان آخِرُ كَلامـه لا

---

١) موسلیم گێراویەتیەوە.

إله إلا الله دَخَل الجنّة ...هەرکەسێك لەکاتی گیانـدانی، کۆتا قسەی لا إله الا الله بێت، دەچێتە بەهەشت))[١].

---

١) ئەبو داودو حاکم گێڕاویەتیانەوە.

ئـەدەب و ئاكـاری مسـوڵمان لە پرسـەو تەعزیـەدا

پرسەو سەرەخۆشـی چـەند یاسـاو ئـادابێكی تایبـەتی هەیە، كـە پێویـستە مـسوڵمان پـەیرەوی بكـەن‌و خۆیـان دوورخەنەوە لە ئاكارو داب‌ونەریتە نەفامیەكانی ئەمڕۆ.

یاساو ئادابەكانیش ئەمانەن:

أ- دوعاكردنی پاداشـتدانەوە بۆ خاوەن پرسـەكە:

ئیمـامی نـەوەوی لـە كتێبەكـەی (الاذكـار)دا دەڵـێ: باشترین قسە، كە بە خاوەن مردوو بگوترێ ئەوەیە، كە لـە (صحیح)ی بوخاری موسلیمدا هاتووە، لە ئوسامەی كوری زەیدەوە، كە گوتویەتی: (یەكێك لە كـچەكانی پێغەمبـەر ﷺ نێردرایە لای پێغەمبەر ﷺ تا بـانگی بكـەن‌و پێـی بڵێن منداڵێكی كـچەكەی لەسـەر مردنـە. پێغەمبـەریش فەرموی بگەڕێوە لای‌و پێی بڵێ: ((إنّ للهِ ما أخذَ، ولَهُ ما أعطى. وكُلّ شيءٍ عِنْدَهُ مُسَمّى، فَمُرها فَلْتَصْبِر ولْتَحْتَسِب

...خوای گەورە بۆی هەیە، ئەوەی هەیە بیباتەوە، وە بۆیشی هەیە، کە ببەخشێ، هەموو شتێکیش لای ئەو، ماوەی دیاریکراوە. جا پێی بڵێ با ئارام بگرێو داوای پاداشت لە خوا بکات)).

ئیمامی نەوەوی دەڵێ: شێوازی پرسەنامە هیچ حەرامی تێدا نیە، بە هەر چ شێوازێك پرسە دەکەی، دروستە. بەڵام وا باشترە لە پرسەی مسوڵمان بگوترێ: ((أعظَمَ اللهُ أجْرَك، وَأحْسَنَ عَزاءَكَ، وَغَفَرَ لِمَيِّتِكَ))، واباشە پرسەکردنی مسوڵمان بۆ کافر بەم شێوەیە بگوترێ: ((أعظم الله أجركَ، وأحسن عَزاءكَ)).

ب- بەباشدانانی چێشت دروستکردن بۆ خاوەن مردوو:

بۆ پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی، ئیسلام بە باشی داناوە، کە خواردن بۆ ماڵی خاوەن مردووەکە بکرێت، چونکە ماڵە مردووەکە لەبەر دڵتەنگیو خەمباریان، لەوانەیە نەتوانن بەم کارە هەڵسن. ئەمەش بە پێی ئەو گێڕانەوەی، کە ئەبوداودو ئیبن ماجەو ترمذي لە عبداللّەی کوڕی جەعفەر گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری

خوا ﷺ فەرمویەتی: ((اصنَعُوا لآلِ جَعْفَرَ طَعاماً فإنَّهُ قَدْ أتاهُمْ أمرٌ يَشْغَلُهُمْ ...خواردن بۆ ماڵی جەعفەر[1] دروستکەن، چونکە ئەوان شتێکیان بەسەر هاتووە، کە وای لێکردوون سەرقاڵ بن و نەتوانن چێشت دروستکەن)).

ج- بەدەرنەخستنی دڵ خۆشی و ڕووخۆشی بەرامبەر ئەو کەسانەی، کە پرسەنامەیان لێ دەکەی، یان دڵیان دەدەیەوە:

لەکاتێك یەکێك دەمرێ مسوڵمانی پابەندی دینی خوا، هەرگیز کارێکی وا ناکات کە خەڵك بە سوکی سەیری بکەن و بە خراپە باسی بکەن و ئیسلامیشی پێ ڕەش و ناشیرین بکات، بەڵکو لەم کاتەدا دڵنەوایی کەسوکاری مردووەکە دەداتەوە چ بە ئایەت بێ، یان بە فەرمودە شیرینەکانی پێغەمبەر ﷺ، یان بە بەسەرهاتێکی واقیعیانەی ئیسلامی. لەم کاتانەشدا پێناکەنێ و تەنانەت خەندەشی نایەتە سەر لێو و قسەی پڕوپووچ ناکات و نوکاتی پێکەنین هێنەر ناکات.

---

١) جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب لە جەنگی (مۆتە) شەهید بوو.

هـەروەها بـە شـێوازێکی نـەرم و نیـان و کارامـەو لێهاتووانەو بە دڵێکی پڕ لە تەقواوە ئامۆژگاری ئامادەبوان دەکات.

ئـەدەب و ئاکـاری مسـوڵمـان
لە کاتی پژمین و باوەشـک دان

لەو ئادابەو ڕەفتارە جوانانەی ئیسلامی خۆشەویستمان بۆی داناوین، کە لەناو کۆمەڵگا پیـادەی بکـەین، ئـادابی پژمین و باوەشکە، کە پێویـسـتـە خۆمـان و منالەکانیـشمان فێـر بکـەین بـەو شـێوەیەی، کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ ڕێنموویی کردووە.

أ- کاتێك مسـوڵمانێك دەپژمێ و دەڵێ: الحمدلله پێویستە پێی بڵێی يَرْحَمُكَ الله ، ئـەویش بڵـێ: يَهْدِيَكُمُ اللهُ ويُصْلِحْ بالَكُمْ.

ئەمەش بە پێی ئەم گێڕانەوەی، کە بوخـاری لـە ئـەبو هورەیرەوە -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاوەتـەوە، ئـەویش لـە پێغەمبـەر ﷺ، کـە فەرمویـەتی: ((إذا عطـس أحـدكم فَلْيَقُلْ: الحمد لله، وَلْيَقُلْ أخُوهُ أو صاحِبُهُ: يَرْحَمُكَ الله، فإذا قالَ لَهُ، يَرْحَمُكَ الله، فَلْيَقُلْ يَهديكم الله وَيُصْلِحْ بـالَكُمْ))،

وە لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داودو ترمذي هاتووە، کە بڵێ: ((يَغْفِرَ اللهُ لَنا وَلَكُم)).

ب- ئەو کەسەی دەپژمێ، گەر نەیگوت (الحمد لله) تۆ پێی ناڵێی یرحمك الله:

ئەمەش وەك موسلیم لە ئەبی موسا -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاوەتیەوە، کە گوتویەتی: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((**إذا عطس أحدكُم فحمد الله فَشَمِّتوهُ، فإذا لَمْ يَحْمَدِ الله لا تُشَمِّتُوهُ** ...گەر یەکێك لە ئێوە پژمی و سوپاسی خوای کرد، واتە: گوتی الحمدلله، ئێوەش دوعای پژمینی بۆ بکەن، واتە بڵێن: یرحمك الله، بەڵام گەر پژمی و نەیگوت الحمدلله، ئەم دوعایەی بۆ مەکەن)).

هەروەها بوخاری و موسلیم لە ئەنەسەوە -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: ((**عَطَسَ رَجُلانِ عِندَ النبيّ ﷺ فَشمتَ أحدَهُما وَلَمْ يُشَمتَ الآخر. فقال الذي لم يَشَمِّتَهُ: عَطِسَ فلان فَشَمَّتَهُ وعَطَسْتُ فَلَمْ تُشَمِّتْني؟ فقال عليه الصلاة والسلام: هذا حَمَدَ الله، وَأنتَ لَمْ تَحمد الله:**

دوو پیاو لەلای پێغەمبەر پژمین، یەکێکیان گوتی: الحمدلله و دوعای پژمینی بۆکرا. بەڵام ئەوی دی نەیگوت: الحمدلله و دوعای پژمینی بۆ نەکرا. جا ئەو کەسەی دوعای پژمینی بۆنەکرا گوتی: فلانەکەس پژمی و دوعای پژمینی بۆکرا، کەچی من پژمیم و دوعام بۆ نەکرا؟

پێغەمبەر ﷺ فەرموی: (چونکە پیاوەکەی دی، کە پژمی گوتی: الحمدلله، بەڵام تۆ سوپاسی خوات نەکرد.

جا وا باشە گەر یەکێك پژمی و نەیگوت الحمدلله بە بیری بهێنرێتەوە، کە ئایا سوپاسی خوای کردووە، یان نا.

ج- لەکاتی پژمینا واباشە دەست، یان دەستەسڕێك بخرێتە سەر دەم، بە گوێرەی توانا نەهێڵرێ دەنگی زۆر بێت.

ئەمەش وەك پێشەوای ئازیزمان محمد ﷺ ئەم ڕەوشتە جوانەی لەخۆی هێناوەتە دی، وەك ئەبو داودو ترمذي لە ئەبو هورەیرەوە -ڕەزای خوای لێبێ- گێڕاویەتیانەوە، کە گوتویەتی: ((كان رسول الله ﷺ إذا عطس وَضَعَ يَدَهُ أو ثَوبَهُ على فَمِهِ. وَخَفَض- أو غَضَّ - بها صَوتَهُ

...پێغەمبەری خوا گەر پژمیبایە دەستی، یان کراسەکەی دەخستە سەر دەمی‌و دەنگی نزم دەکردەوە)).

هەروەها ئیبن السني لە عبداللەی کوڕی زوبەیری دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إنَّ الله عزَّ وجلّ يَكْرَهُ رَفْعَ الصوت بالتثاؤبِ والعَطّاس ...خوای بەرزو مەزن پێی ناخۆشە لەکاتی باوەشك‌و پژمیندا دەنگ بەرز بکرێتەوە)).

لەڕاستیدا زۆر کەس هەن لەناو مەجلیسێك، یان لەلای هەر کەسێکدا کاتێك دەپژمێ بە شێوەیەکی ناشیرین دەنگی بەرزدەکاتەوە، تەنانەت پرِیشکی پژمینەکە ئەدات بەدەوروبەریدا، دیارە ئەمە ئاکارێکی ناپەسەندو ڕەفتارێکی سوکە، خوای گەورە حەز بەو کارە ناکات.

د- گەر یەکێك لە سێجار زیاتر بپژمێ پێی نالێین: يرحمك الله.

وەك موسلیم‌و ئەبو داودو ترمذي لە سەلەمەی کوڕی ئەکوەع -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕنەوە، کە گوتویەتی: ((عَطَسَ رجُلٌ عِنْدَ رسول الله ﷺ وأنا شاهِدٌ، فقال رسول

الله ﷺ: يرحمك الله، ثم عَطس الثانية أو الثالثة، فقال رسول الله ﷺ يَرحمك الله، هذا رَجُلٌ مزكوم ...پیاوێك لەلای پێغەمبەر پژمی‌و منیش لەوێ ئامادەبووم‌و ئاگام لێبوو، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: يرحمك الله، پاشان بۆ دووەمین‌و سێیەم جار پژمی‌یەوە، دیسان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: يرحمك الله، ئەم پیاوە توشی هەڵامەت بووە)).

لەبەرئەوە گەر یەکێك لە پاش سێ‌جار پژمی پێی ناگوترێ: يرحمك الله. وەك ئیبن السني لە ئەبوهورەیرە دەگێڕێتەوە، کە دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: ((اذا عَطَسَ أحدكم فَلْيُشَمِّتْهُ جليسُهُ، واذا زادَ عَنْ ثلاثة فَهُوَ مزكوم، وَلاَ يُشَمَّتْ بَعْدَ ثَلاثٍ: گەر یەکێك لە ئێوە پژمی با ئەوەی لەگەڵی دانیشتووە، پێی بڵێ: يرحمك الله، بەڵام گەر لە سێ‌جار زیاتر پژمی ئەوە تووشی هەڵامەت بووە، یەکێکیش لە پاش سێ جار بپژمێ، پێی ناگوترێ يرحمك الله.

هـ- گـەر نامـسوڵمان پـژمی وا باشـە پـێی بڵـێی: (یهدیکـم اللە):

ئەمـەش وەك ئـەبو داودو ترمـذي لـە ئـەبو موسـای ئەشعەری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: **((کان الیَهود یَتعاطـسون عِنـدَ رسـول اللە ﷺ یرجـون أن یقـول: یرحمـك اللە، فیقـول: یهـدیکم اللە ویـصلح بـالکم** ...جولەکەکان لە لای پێغەمبەری خوا ﷺ دەپـژمینو بـە ئاوات بون پێغەمبەر ﷺ پێیان بڵـێ: **یرحمـك اللە**، واتـە: خـوا ڕەحمتـان پێبکـات. بـەڵام پێغەمبـەری خـوا ﷺ دەیفەرمو: ((**یهـدیکم اللە ویـصلح بـالکم**))، واتـە: خـوا هیدایەتتان بداتو ئەحواڵتان باش بکات)).

و- گەر ئافرەتێکی نامەحرەم پژمی، واباشترە، کە پـێی نەڵـێی: (یرحمك اللە)

بۆچـونی زۆر لـە زانـاو موجتەهیـدان ئەوەیـە، گـەر ئافرەتێکی بێگانە (نامـەحرەم) واتـە: (جگـە لـە دایـكو خوشكو ژنو پوورو کچەزاو ژنی باوك) بپژمێ، کەراهەتی

هەیە بە ڕادەیەکی حەرام کـە پیـاوی بێگانـە پـێی بڵـێ: یرحمك الله. بەڵام گەر ئافرەتەکە پیر بوو ئەوەیان قەیناکـە. دیارە ئەمەش بۆیە کەراهـەتی هەیـە، تـا دەرگـای ڕێگـا خۆشکردنی گوناهو تاوان داخرێ.

ئیبن الجوزی دەڵێ: لە ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەلـەوە وەرمان گرتووە، کە پیاوێکی خواناسو خواپەرسـت لـەلای بـووە، جـا ژنەکـەی ئیمـام ئەحمـەد پـژمیوە، پیـاوە خواناسەکەش پێی گوتوە: یرحمك الله، ئیمـام ئەحمـەدیش گوتویەتی: خواناسێکی نەزانە بەوەی، کە کەراهەتی هەیـە بە ئافرەتێکی بێگانە بگوترێ: یرحمك الله.

ئەمانەی باسکران سەبارەت بە پژمین بوو، بەڵام ئادابو ڕەفتای مسوڵمان لەکاتی باوەشکدا بەمشێوەیەی خوارەوەیە:

أ- بـەگوێرەی توانـا نـەهێڵرێ باوەشـك بێتـەوەو دەم نەکردنـەوە:

ئەم ئادابو ڕەفتارەی ئێستا باسی دەکەین، ئاکـارێکی جوانی ئیسلامی کۆمەڵایەتییە، کە کەسی لـێ نابوێردرێ، کە ئەویش باوەشکە.

دیارە لەکاتی باوەشکدا دەم کردنـەوە، شـێوەی مرۆڤـ چەند ناشیرین دەکات و کەسایەتی مرۆڤـ دێنێتە خوارەوە.

جا بۆ ئەم مەبەستە پێغەمبـەری خـوا ﷺ مەنهـەج و ڕێرەوی داناوە، تا مسوڵمانان لەنێو خۆیاندا پیادەی بکەن و منالّەکانیـشیان لـێ بەهرەمەنـد بکـەن و بـە خـەڵکی بسەلمێنن، کـە ئیـسلامە تاکـە بەرنامـەی شارسـتانیەت و ڕۆشنبیری، نەك ڕۆژئاوای بەناو ڕۆشنبیر.

ئـەبو هـورەیرە -ڕەزای خـوای لێبـێ- گوتویـەتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (إنَّ الله يُحبُّ العَطَّاسَ، وَيَكرهُ التثاؤبَ، فإذا عَطَسَ أحدكُمْ وحَمد الله تعالى، كان حقاً على كُلِّ مُسْلِم سَمِعَهُ أن يقول لَهُ: يرحمك الله، وأما التثاؤب فإنما هو من الشيطان، فإذا تثاءَبَ أحَدُكُمْ فَلْيَرُدَّهُ ما استطاع، فإن أحدكم اذا تثاءَب ضَحِك مِنْهُ الشيطان: خوای گەورە پژمینی خۆش دەوێ و حەزی بە باوەشك نیـە، گەر یەکێك لە ئێوە پژمی و گوتی: الحمدلله، ئـەوا لەسـەر هەر مسوڵمانێکە، کە گوێ بیستیەتی پێی بڵـێ: یرحمك الله، باوەشك هاتنەوە لـە لایـەن شـەیتانەوەیە، جـا گـەر

یەكێكتان باوەشكی هاتەوە، با بیگەڕێنێتەوە بە گوێرەی تواناو نەهێڵێ باوەشكی بێتەوە. چونكە كاتێك یەكێك لە ئێوە باوەشكی دێتەوە، شەیتان گاڵتەی پێ دەكات و پێی پێ دەكەنێ))[1].

ب- گەر باوەشك هات دەست لەسەر دەم دابنێ:

ئەمەش وەك موسلیم لە ئەبی سەعیدی خودری -ڕەزای خوای لێبێ- دەگێڕێتەوە، كە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إذا تثاءَب احدكم فَلْيُمسك بيده على فَيه فإنَّ الشيطان يُدْخُلُ: گەر یەكێك لە ئێوە باوەشكی هات، با دەستی لەسەر دەمی دابنێ، چونكە شەیتان لەوێوە دەچێتە ژوورەوە)).

جا زۆر لە زاناو موجتەهیدان وای بەباش دەزانن، كە لەكاتی باوەشك هاتن لە نوێژدا دەست بخرێتە سەر دەم.

ج- دەنگ بەرزنەكردنەوە لەكاتی باوەشكدا:

وەك موسلیم و ئەحمەدو ترمذي گێڕاویانەتەوە، كە

---

١) بوخاری گێڕاویەتیەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إن الله يحب العطاس ويكره التثاؤب فإذا تثاءَب أحدكم فلا يقل هاه ...هاه، فإن ذلك مِنَ الشيطان يَضْحَكُ مِنْهُ ...خوای گەورە پژمینی خۆش دەوێ‌و حەزی لە باوەشك نیە، جا گەر یەكێكتان باوەشكی هات، با نەڵێ: ها ها، چونكە ئەمە لە شەیتانەوەیەو پێی پێدەكەنێ)).

ئیبن السيني لە عبداللەی كوڕی زوبەیرەوە دەگێڕێتەوە، كە گوتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: ((إنَّ الله عزّ وجلّ يكره رفع الصوت بالتثاؤب والعطاس ...خوای گەورە حەز بە باوێشك‌و پژمینی بەدەنگەوە ناكات)).

ئیتر لە كۆتاییدا داوا لە گشت مسوڵمانێك دەكەم، یەكەمیان لەخۆمەوە، بەم ئەدەب‌و ئاكارە جوان‌و بەڕێزانەی ئیسلام، ئاكارو كردەوەكانمانی پێ برازێنینەوەو پەیوەندی كۆمەڵایەتیمانی پێ بەهێز بكەین.

هەڵبەت ئەم ئادابو یاساو ئاكارانەی ئیسلام، سەنگی مەحەكی مسوڵمانە، كە دەتوانێ لە كۆمەڵگەكەیدا پیادەی بكات‌و، بە خەڵكانی عەلمانی خۆ ناز بە

ڕۆشنبیری، بسەلمێنێ، کە ئەم ئاکارو ئادابانە پێوەری ڕاستەقینەی ڕۆشنبیری و مەدەنیەتە، نەک زانستێکی ڕوتی ڕەق و وشک.

داواکارم لە خوای بەخشندە کە دڵەکانمان... کردەوەکانمان... گوفتارمان.. ئاکارو ڕەوشتمان وا لێبکات بەپێی شەریعەتە بێوێنەکەی خۆی بکاتو، گوناهو تاوانەکانمان لەسەر شان هەڵگرێ و بیخاتە سەر شانی موشریکان و کافران و دوژمنانی خۆی.

ئێمەش بە بەهەشتی ڕازاوەو دڵڕفێن شاد بکات. ئامین.

* * *

سەرچاوەکان:

١- تربية الأولاد في الإسلام، د. عبدالله ناصر علوان.
٢- أدب المسلم في العبادات والمعاملات والعادات المعاصرة، محمد سعيد بيض.
٣- منهج التربية النبّوية للطفل، محمد نور بن عبدالحفيظ سويد.
٤- آداب المسلم، عبدالرحيم ماردني، دار المحبة، دمشق.
٥- منهاج المسلم، أبوبكر جابر الجزائري.
٦- صلة الأرحام ثوابها وفضلها والتحذير من قطعها -مجدي محمد الشهاوي- الطبعة الأولى ١٩٩٩ مكتبة الإيمان للنشر والتوزيع

نـــاوەڕۆك